

Україна:

події,
факти,
коментарі

2011 № 14

Засновник Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць. **Головний редактор** О. Онищенко, академік НАН України. **Редакційна колегія** В. Горвий, заступник головного редактора, Л. Чуприна, заввідділу оперативної інформації, Т. Гранчак, заввідділу політологічного аналізу, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz@pochta.ru, www.nbu.gov.ua/siaz.html. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08. 2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

2011 № 14

ЗМІСТ

Коротко про головне

Президенти України та Єврокомісії обговорили перспективи співробітництва

Аналітика

О. Ворошилов, канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

Итоги деятельности правительства Украины за I полугодие 2011 г.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб.

Бути чи не бути спрощеній системі оподаткування в Україні?

А. Потіха, наук. співроб.

Урожай 2011: прогнози, перспективи

С. Кулицький, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Зміна керівництва Міжнародного валютного фонду та розвиток відносин України з цією міжнародною організацією

Ю. Половинчак, канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

Чи бути суду присяжних в Україні?

Актуальна прес-конференція

С. Горова, влас. кор. СІАЗ НБУВ

**Роман Зварич представив свій проект
Кримінально-процесуального кодексу**

Наука – суспільству

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти
Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності
Діяльність науково-дослідних установ
Альтернативні джерела енергії
Енергоощадні технології
Освіта та кадрове забезпечення в Україні
Охорона здоров'я
Наукові видання
Наука і влада

Проблеми інформатизації

В. Горовий

Правові проблеми інформаційного суверенітету

Коротко про головне

Президенти України та Єврокомісії обговорили перспективи співробітництва

Президент України В. Янукович 20 жовтня на запрошення Президента Європейської комісії Ж. М. Баррозу здійснить візит до Брюсселя. Мета візиту, за словами Президента України, досягнення політичних домовленостей, необхідних для завершення переговорів щодо угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Про це йшлося під час телефонної розмови В. Януковича з Ж. М. Баррозу 11 липня.

Глава держави підкреслив, що налаштований продовжувати відвертий та конструктивний діалог на користь подальшого зближення України з Європейським Союзом. Він висловив сподівання, що за результатами наступних раундів переговорів у липні – вересні цього року вдасться завершити переговори щодо всього тексту угоди.

За словами Президента України, він буде й надалі застосовувати конструктивні підходи для віднайдення компромісів з питань, які поки що залишаються невирішеними. В. Янукович додав, що в цьому процесі розраховує на особисту підтримку Ж. М. Баррозу.

Президент також зауважив, що 6 червня українська сторона передала на розгляд Європейській комісії звіт про прогрес у реалізації першої законодавчої фази Плану дій щодо візової лібералізації. «Сподіваємося на позитивні висновки з боку Європейської комісії щодо виконання українською стороною першої фази документа. Розраховуємо також на ухвалення державами-членами ЄС політичного рішення щодо переходу до другої імплементаційної фази Плану дій до кінця цього року», – наголосив глава держави.

В. Янукович також підтвердив свій намір взяти участь у саміті Східного партнерства, який відбудеться 29–30 вересня 2011 р. у Варшаві.

Під час розмови президент Єврокомісії привітав Президента України з днем народження (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (www.president.gov.ua). – 2011. – 11.07.*)

Аналітика

О. Ворошилов, канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

Итоги деятельности правительства Украины за первое полугодие 2011 г.

Нынешний год украинская действующая власть рассматривает как ключевой в ходе осуществления анонсированных ею реформ.

Среди приоритетов на 2011 г. Президент Украины В. Янукович определил дерегуляцию приватизации и управления госсобственностью, развитие научно-технической и инновационной сфер, международную интеграцию и сотрудничество, реформы электроэнергетики, угольной отрасли, нефтегазовой промышленности, ЖКХ, развитие транспортной инфраструктуры, сельского хозяйства, земельной реформы, реформирование системы органов исполнительной власти, государственной службы, а также реализацию национальных проектов.

Исходя из этого, вполне понятен интерес к реальному состоянию дел в данном вопросе как со стороны украинского политикума, экспертов, так и широкой общественности. Тем более что первое полугодие 2011 г. недавно истекло и можно подводить определенные «промежуточные» итоги.

Вполне прогнозируемо исполнительная власть делает упор на достигнутых успехах. Например, Президент Украины акцентировал внимание на том факте, что наполнение Пенсионного фонда возросло на 18 % по сравнению с началом 2011-го, из чего он сделал вывод, что «повысилась зарплата, начала работать экономика». В. Янукович подкрепил свою мысль статистикой об увеличении промышленного производства на 20 % и росте ВВП на 4,2 %.

Обращается внимание и на данные отчета Межгосударственного статкомитета СНГ, согласно которому в I квартале (по сравнению с аналогичным периодом 2010 г.) по росту промпроизводства Украина уступала только Беларуси.

А первый вице-премьер-министр Украины, министр экономического развития и торговли Украины А. Ключев, открывая 29 июня заседание Кабмина, проинформировал, что объемы производства промышленной продукции за январь – май возросли, в сравнении с таким же периодом прошлого года, на 8,5 %. Нарастает производство металлургической, химической, машиностроительной продукции, увеличился также выпуск товаров легкой промышленности. Темпы роста – от 8,8 до 22,5 %. Такому росту поспособствовали не только конъюнктура внешнего рынка, но и повышение потребительского спроса. Розничный товарооборот повысился на 15,5 %.

Однако, отметил первый вице-премьер, прослеживаются тенденции по

замедлению темпов и даже сокращение объемов производства некоторых видов промышленной продукции, что негативно сказывается на общем состоянии экономики соответствующих отраслей и регионов. Это относится к молочной, кондитерской, ликероводочной промышленности, производству тканей и одежды, холодильников бытовых, полиграфической продукции, а также производству кокса и нефтепродуктов.

Что касается аграрного сектора, то в сельском хозяйстве темп прироста производства продукции за пять месяцев составил 3,5 %. Вместе с тем А. Ключев отметил, что допущено снижение данного показателя по сравнению с таким же периодом 2010 г. – в прошлом году было 4,5 %. Снижение произошло из-за ухудшения состояния кормовой базы, следовательно, уменьшается поголовье крупного рогатого скота.

В то же время, по словам А. Ключева, стабилизируется состояние денежно-кредитного рынка. За январь – май 2011 г. объем денежной массы увеличился на 6,4%, доля наличных составляет 29 %, уровень монетизации национальной экономики на конец мая – 49,3 %. Обязательства по привлеченным депозитам выросли с начала года на 8,6 %, в том числе за счет населения – на 7,3 %. За пять месяцев предоставлено кредитов на 4,7 % больше, чем в прошлом году.

В свою очередь Премьер-министр Н. Азаров в начале июня заявил, что на сегодняшний день у Украины нет острой необходимости в денежных средствах Международного валютного фонда (хотя по прогнозу обозревателя «Зеркала недели» такая необходимость вскоре может возникнуть. Во-первых, потому что уже практически неизбежный рост закупочных цен на газ негативно скажется не только на бюджетном, но и на платежном балансе страны. Во-вторых, потому что принципиальных структурных изменений в украинской экономике за последние полтора года не произошло – она (а значит, и бюджетные поступления) продолжает практически всецело зависеть от динамики мировых сырьевых и энергетических рынков. В-третьих, потому что без возобновления сотрудничества с Международным валютным фондом украинскому государству заемные ресурсы будут обходиться значительно дороже как на внутреннем, так и на внешнем рынках).

В данном контексте следует отметить, что вышеприведенному заявлению Премьера предшествовали два знаковых события. Во-первых, Минфин успешно завершил переговоры по пролонгации кредита ВТБ до 31 декабря. Заем был привлечен в июне 2010 г. на полгода под 6,68 %, но в декабре его продлили еще на полгода по той же ставке. И вот новая пролонгация. Таким образом, долговые выплаты Украины сокращаются на 2 млрд долл. Во-вторых, на недавнем аукционе по размещению облигаций внутреннего государственного займа (ОВГЗ) Минфин не удовлетворил ни одной заявки. Другими словами, не пошел навстречу участникам рынка, которые пытались добиться от него повышенной доходности. Это означает, что у Минфина нет дефицита средств и потребности занимать под любые, даже самые высокие проценты. «Если мы

можем занимать меньше, значит, у нас есть необходимые ресурсы бюджета. Другими словами, у нас есть, чем платить, и покупатели ОВГЗ это знают...», – подчеркнул в этой связи директор департамента управления государственным долгом Министерства финансов С. Макацария.

Представители Минфина обращают внимание и на тот факт, что расходы на обслуживание новых долгов сейчас втрое ниже, чем заимствований правительства Ю. Тимошенко.

В целом, по словам Премьер-министра Н. Азарова, «взвешенная бюджетная политика позволила правительству стабилизировать ситуацию. Призрак дефолта, который мог превратиться в реальность еще в начале прошлого года, нас больше не пугает. Даже угрозу критического подорожания газа правительство сумело минимизировать».

Успехи Кабмина в борьбе с «призраком дефолта» частично признал и бывший заместитель министра экономики В. Рябошлык. По словам эксперта, размеры государственного долга не настолько страшны, что могут привести к дефолту. Аналогичные показатели проблемных стран еврозоны хуже, однако они дефолт не объявляют.

Большинство обозревателей отмечают, что пока из-за благоприятной внешней конъюнктуры экономика Украины растет темпами, близкими к нынешним (около 5 %), стабильности госфинансов особенно ничего не угрожает. В то же время многие эксперты придерживаются мнения, что на самом деле одной из главных угроз для Украины в нынешней ситуации становится не дефолт, а риски раскручивания нового инфляционного витка. О серьезности инфляционной угрозы прямо говорится в растиражированном СМИ письме главы НБУ С. Арбузова Премьер-министру Н. Азарову.

Следует также отметить, что бюджетные показатели первых пяти месяцев нынешнего года выглядят намного презентабельнее своих прошлогодних аналогов. В целом состояние как бюджетного, так и платежного баланса действительно пока не вызывает особых опасений. Как сообщил Национальный банк, в мае сохранялся приток валюты в страну от нерезидентов, в результате чего сальдо валютных интервенций Нацбанка составило «+ 127,2 млн долл. Правда, из-за необходимости выделить валюту для очередных закупок газа НАК «Нефтегаз Украины» валовые золотовалютные резервы Нацбанка немного сократились по сравнению с предыдущими рекордными показателями (с 38,4 до 37,9 млрд долл.).

Согласно данным Минфина, по состоянию на 1 июня 2011 г. остатки на консолидированном счете Госказначейства достигли в мае трехлетнего максимума (17,5 млрд грн), увеличившись в течение мая текущего года в 1,8 раза. При этом валютные запасы правительства тоже остаются весьма приличными – около 2,25 млрд долл. (по состоянию на середину июня).

По итогам пяти месяцев с начала года доходы бюджета составили

119 млрд грн (41,7 % плана на весь год – 285,1 млрд), почти на 27 % превысив аналогичный прошлогодний показатель. Также, по данным Минфина, возврат НДС за этот период составил 16,7 млрд грн, что в 2,6 раза больше прошлогодних аналогов. В результате, по словам Премьер-министра, дефицит государственного бюджета составил в январе – мае чуть более 1 %, а по итогам года ожидается дефицит менее 3 % ВВП.

В то же время за первые четыре месяца с начала года госдолг (прямой и гарантированный) возрос более чем на 31 млрд грн и на 1 мая составлял 463,3 млрд грн. По подсчетам экс-министра финансов В. Пинзеника, по состоянию на май каждый украинец должен уже более 10 тыс. грн, не учитывая процентов по кредитам.

В целом по году, как ранее сообщал Премьер-министр Н. Азаров, в 2011 г. Украине необходимо отдать 88 млрд грн долгов. При этом пик выплат, по его же словам, предположительно придется на июль 2011 г., когда правительство должно будет вернуть кредиторам около 19 млрд грн. «Это больше, чем годовые расходы на всю систему образования в Украине. Никогда еще наше государство не было должно такую астрономическую сумму. И львиная ее доля – это одалживание в 2009 г. под почти 30 % годовых», – акцентировал внимание на серьезности положения Премьер.

Что же касается вопросов, связанных с уровнем жизни в Украине, то, как проинформировал вице-премьер-министр Украины, министр социальной политики С. Тигипко, на повышение зарплат бюджетникам в этом году дополнительно выделены 2,4 млрд грн. «По итогам первых пяти месяцев мы получили перевыполнение доходной части бюджета, и принято решение направить эти средства на повышение зарплат работникам бюджетной сферы, а также на финансирование программы по улучшению социального обеспечения украинцев до 2015 г.», – сообщил С. Тигипко.

Он напомнил, что для работников первого тарифного разряда с 1 июля оплата будет повышена до 635 грн, с 1 сентября – до 641 грн, с 1 октября – до 660 грн, а с декабря – до 704 грн. «Для остальных повышение будет рассчитано соответственно коэффициентам. В итоге оклад школьного учителя повысится на 197 грн, хирурга – на 191 грн, а доцента вуза – на 270 грн», – объяснил С. Тигипко.

По его словам, также предусмотрена одноразовая выплата в размере пяти окладов выпускникам-медикам и фармацевтам, которые будут работать в сельской местности, надбавки за выслугу лет работникам социальной сферы и др.

О том, что улучшение ситуации в экономике государства положительно сказалось, кроме прочего, на росте заработной платы украинцев, заявил и первый заместитель министра социальной политики Украины В. Надрага. «Средний размер заработной платы на 1 мая 2011 г. составляет 2533 грн, что на 20,3 % больше мая 2010 г. Тем временем реальная заработная плата возросла на

9,7 % против аналогичного месяца прошлого года», – констатировал первый заместитель министра.

Он обратил внимание на то, что весь 2009 г. реальная, с учетом инфляции, зарплата имела отрицательное значение. «И только в 2010–2011 гг., когда нашему правительству удалось приостановить инфляцию, доходы работников стали расти в реальном измерении, а не только в фактических цифрах», – подчеркнул первый заместитель министра, отметив, что нынешние показатели перекрывают по темпам роста предыдущий год.

В. Надрага также сообщил, что по данным Госкомстата, по состоянию на 1 мая 2011 г. задолженность по зарплате достигла 1,3 млрд грн. «Это на 26,6 %, или на 462 млн грн меньше, чем на начало деятельности нового правительства. Поскольку на 1 марта 2010 г. задолженность составляла 1,7 млрд грн», – констатировал он.

О том, что суммарная покупательная способность украинцев за год существенно возросла, свидетельствует, кроме прочего, тот факт, что розничный товароборот предприятий торговли и ресторанного хозяйства Украины в январе-мае этого года вырос (в сопоставимых ценах) на 15,2 % по сравнению с аналогичным периодом 2010 г. (В январе – мае 2010 г. рост этого показателя также фиксировался, но всего лишь на 1,1 % к январю – маю 2009 г.).

Впрочем, многие эксперты весьма сдержанно оценивают оптимизм, который демонстрирует власть. Конечно, после лет, пришедшихся на разгар кризиса, отрицать наметившиеся позитивные тенденции в экономике не могут даже ярые оппозиционеры. Другое дело, что их можно объяснить, например, тем, что конъюнктура для традиционных экспортных отраслей Украины сложилась неожиданно благоприятная, что вряд ли можно записать в заслуги Кабмина.

Ныне же мировая экономика замедляет темпы. Прогнозы относительно ее роста уже озвучили МВФ и международное рейтинговое агентство Fitch Ratings. Для Украины, экономика которой ориентирована на экспорт, это может означать только одно – падение спроса на ее продукцию.

Как считает директор аналитического агентства БЕСТ В. Гладкий, «риском для нас является слишком слабая, слишком вялая экономическая динамика Украины, которая скорее отражает саморазвитие, самовосстановление, самоспасение бизнеса и населения, чем результат продуманной экономической политики. Темпы восстановления могли быть выше, если бы в первой половине года Кабмин позаботился о реализации тех пунктов, которые были в стратегическом плане на этот год. Что не было сделано из того, что можно было сделать? Не было поддержки внутренних факторов экономического роста, стимулирования секторов, ориентированных на удовлетворение внутреннего спроса – легкая, промышленность, сфера услуг, транспорт. И серьезным упущением было то, что импульс дерегуляции, запущенный в прошлом году,

постепенно сошел на нет и умер», – подчеркивает эксперт.

Президент Центра рыночных реформ В. Лановой со своей стороны, считает, что «экономика сейчас находится в стадии стагнации – она не растет и не трансформируется структурно, а находится в пассивном состоянии. То, что официальная статистика выдает 4–5 % роста, – это статистическая ошибка. Половину в этом ВВП у нас занимает экспорт. На 60 % по сравнению с августом возросли мировые цены на хлеб, зерно, подсолнечное масло, металл подорожал в связи с японскими событиями плюс восстановились после кризиса экономики азиатских стран, в том числе персидского залива. И этот рост цен, а также, и рост объемов валютной выручки у нас преподносится как рост производства. Резервы же Национального банка растут за счет того, что в прошлом году правительство одолжило за рубежом 8 млрд долл.».

А директор департамента аналитики компании Astrum А. Блинов напоминает: «В экономике не все однозначно и черно-бело, и иногда позитивные вещи вроде роста влекут за собой такие негативные, как ускорение инфляции. Если оценивать экономику одним словом, то, что сейчас происходит, – подъем. Мы находимся в хорошей стадии экономического цикла, причем далеко не в ее конце, и те цифры, которые свидетельствуют о росте розничной торговли, доходов населения, ВВП, отражают действительность.

Но есть и плохие тенденции: тот же рост внутреннего потребления, притом, что на него наложились еще и газовые цены, приводит к тому, что растет дефицит внешней торговли. Импорт растет еще быстрее, чем экспорт, и, бесспорно, нам это аукнется, как аукнулось в 2008 г.».

Как бы подводя определенный итог, директор Украинского института экономических исследований И. Бураковский подчеркивает, что ныне в Украине «идет экономическое восстановление, которое сопровождается очень противоречивыми процессами. К сожалению, шаги, которые были сделаны в области экономической политики, во многом задавались и задаются вектором нашего сотрудничества с МВФ. Есть позитивные тенденции, но экономика все больше уходит в тень. ...Существуют проблемы и в социальной сфере: государству по-прежнему тяжело выполнять социальные обязательства. И это касается не только выплаты пенсий, но и поддержки социальной сферы – оптимизации тех же самых учебных заведений. Нынешняя ситуация имеет и положительные моменты, но, видимо, мы все-таки находимся только на пороге преобразований, которые действительно модернизируют украинскую экономику».

Резко критикует работу исполнительной власти глава Комитета экономистов Украины А. Новак. Он отмечает, что «правительство не провело необходимых мероприятий, чтобы прекратить длительный кризис в Украине. Бюджетный и Налоговый кодексы были использованы не для реформ, а для консервации бюджетной и налоговой систем в том состоянии, в котором они хаотически формировались 20 лет независимости. Таким образом, мы имеем

гиперцентрализованную бюджетную систему, в которой 80 % бюджетных ресурсов аккумулируется в центральном бюджете. У местного самоуправления просто не остается собственных ресурсов, и Налоговый кодекс только подтвердил это состояние, отнеся к местным бюджетам аж один налог и три небольших сбора».

Что же касается пенсионной реформы, то, по мнению эксперта, «из тех главных ее элементов, которые были озвучены, понятно, что это не реформа, а просто поднятие пенсионного возраста».

Многие обозреватели СМИ также считают, что реальные успехи властной команды в процессе модернизации страны весьма скромны – за половину ключевого реформаторского года ряд главных из запланированных масштабных преобразований не прошли даже законодательный уровень. Хотя под занавес политического сезона парламент принял еще две реформы из запланированных – пенсионную и медицинскую.

Эксперты отмечают, что в данном случае власть сознательно пошла на обвал своего рейтинга, поскольку ей пришлось выбирать из двух зол: пожертвовать политическим рейтингом, повысив пенсионный возраст, или остаться без денег МВФ в преддверии прогнозируемой рядом экспертов второй волны экономического кризиса. Первый вариант оказался более предпочтительным – до парламентских выборов можно успеть возместить рейтинговые потери, да и негатив от пенсионных новаций скажется не сразу.

Не менее «чувствительная» реформа высшего образования отложена, по крайней мере, до осени. После того как Президент раскритиковал работу министров гуманитарного блока, Д. Табачник в данном вопросе предпочитает особо не спешить. Его обновленный законопроект все еще пребывает в недрах Кабмина, а в парламенте уже зарегистрирован альтернативный проект, внесенный представителем Президента в Верховной Раде Ю. Мирошниченко.

Давно «перезрела» реформа в сфере ЖКХ. Хотя уже создана рабочая группа, которая наработала первоочередные мероприятия по реформированию ЖКХ и разработке новой тарифной политики.

Далека от завершения и проходит не так быстро, как планировалось, и административная реформа. Спустя полгода после ее начала глава государства все еще продолжает увольнять лишних заместителей министров и утверждать обновленные положения о работе органов исполнительной власти. Реформирование налоговой и таможенной служб отложено до осени. Сводных данных о сокращении численности госслужащих, равно как и расходов на их содержание, нет. Более того, бюджетные траты на отдельные министерства, наоборот, увеличились.

Обозреватель «КонтрактовUA» в данной связи констатирует, что некоторые реформы оказались сугубо декларативными, другие же были проведены исключительно в интересах самой властной верхушки. А самые болезненные меры откладываются из-за падения рейтингов партии и призрака

грядущих выборов.

Так, по его мнению, «реформа образования свелась к восстановлению 11-летнего обучения, лихорадке с правилами поступления в вузы, переписанными учебниками истории, а также к недавнему запрещению вузовским преподавателям участвовать в семинарах и конференциях за бюджетный счет. Вершиной реформы можно считать сокращение числа вузов, предпринятое с целью установления контроля над их имуществом и постановки в их главе угодных ректоров».

В целом же, как уверяет председатель Союза ученых-экономистов Украины А. Кендюхов, «итогом, конечной целью всех реформ в Украине должно быть изменение структуры национального производства в кратчайшее время. Это и есть главная нынешняя проблема Украины, где сохраняется морально и физически устаревшая сверхэнергоёмкая структура производства. ...То, что мы наблюдаем, скорее похоже на эмпирический путь поиска инструментов, способных повлиять на экономику. Но системного характера в этой работе я, например, констатировать не могу».

Следует подчеркнуть, что недоволен ходом осуществления реформ и В. Янукович. В середине весны с его стороны началась активная критика Кабмина. 27 апреля был принят План действий на 2011 г. по внедрению программы экономических реформ на 2010–2014 гг. (эксперты отмечают, что фактически указанный план – очередное напоминание о том, что в реформировании нуждаются все сферы отношений в государстве. Кроме того, практически каждый пункт данного плана не содержит конкретики).

Однако сам В. Янукович продолжает демонстрировать оптимизм по поводу хода реформ. «Украина начала путь модернизации страны практически по всем направлениям. В этом году будут охвачены реформами 21 направление жизнедеятельности нашего государства – в прошлом году мы охватили семь, и до конца нынешнего года добавятся еще 14», – убеждал 9 июня украинский Президент председателя Венецианской комиссии Д. Букиикио.

В этой связи отмечается, что недавние отставки в Кабмине – попытка сменить исполнителей на тех «фронтах» реформ, застой в которых наиболее очевиден рядовому электорату.

Кроме того, как сообщает издание Comments.ua, Президент решил провести проверку деятельности правительства Н. Азарова за 2010 г. Ссылаясь на слова высокопоставленного чиновника в Кабмине, издание информирует, что на эти цели выделено 70 млн грн. По его информации, независимый аудит Кабмина Н. Азарова будет проводить американская фирма Trout Cacharis, которая проверяла итоги работы правительства Ю. Тимошенко.

В данном контексте можно отметить, что возможная отставка Кабмина Н. Азарова уже несколько недель является одной из топ-тем в медиапространстве. Даже «регионалка» И. Богословская заявила, что реформы Н. Азарова – это вчерашний день и что нынешний состав Кабинета Министров

должен немедленно пойти в отставку.

В целом эксперты допускают, что, очевидно, нынешним Премьер-министром могут пожертвовать, чтобы снять социальную напряженность в обществе. Но возможная отставка Н. Азарова не отразится в целом на экономической ситуации в Украине. Одним из главных мотивов отставки Премьера считается провал газовых переговоров: российское руководство не поддается, а цена на газ до конца года для Украины может превысить 400 долл. за 1 тыс. куб. м.

Таким образом, говоря о работе Кабинета Министров в первой половине 2011 г., можно констатировать определенное улучшение в социально-экономической сфере Украинского государства. Вместе с тем, учитывая потенциальное ухудшение внешних факторов, а также, по мнению многих экспертов, недостаточные темпы осуществления реформ в Украине, ситуация в государстве продолжает оставаться непростой. Также высказывается мнение, что времени на принятие непопулярных шагов у власти уже почти не осталось – приближающаяся парламентская кампания заставит политикум жить совсем по другим правилам.

P.S. В 2011 г. Украина поднялась с 106-го на 110-е место в рейтинге эффективности деятельности власти. Об этом говорится в рейтинге The Failed States Index, который ежегодно составляют организация Fund for Peace и журнал Foreign Policy по результатам эффективности деятельности власти стран мира.

Зачисленные в рейтинг 177 стран исследуются по 12 социально-экономическим и политическим индикаторам, среди которых: диспропорции в развитии, легитимность государственной власти, уровень недовольства властями отдельных общественных групп, соблюдение прав человека и др.

Из постсоветских стран Украину опередили лишь страны Балтии – Латвия (135), Эстония (140) и Литва (149).

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб.

Бути чи не бути спрощеній системі оподаткування в Україні?

В Україні триває реформування спрощеної системи оподаткування підприємців. Ця проблема, як відомо, набула актуальності та отримала широкий соціальний резонанс ще під час ухвалення Податкового кодексу, коли виникла загроза для існування спрощеної системи оподаткування загалом.

Ініціативу Кабінету Міністрів України щодо внесення змін до податкового кодексу було викладено у відповідному законопроекті «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України».

Цей документ був затверджений урядом 16 травня, розглянутий у відповідних парламентських комітетах і внесений до парламенту під номером 8521.

Документ передбачає, зокрема, включення до ПК розділу про «спрощенку». «Малий бізнес – це дуже потужна складова економіки. І створення нормальних, комфортних умов для нього – один із наших пріоритетів», – запевнив міністр фінансів Ф. Ярошенко. Прем'єр-міністр України М. Азаров особисто звернувся до законодавців з проханням якнайшвидше прийняти законопроект № 8521, щоб він набрав чинності вже 1 липня 2011г.

16 червня Верховна Рада України прийняла за основу проект змін до Податкового кодексу відносно спрощеної системи оподаткування. Більшість експертів характеризують їх як ліберальні. Зокрема, автори законопроекту пропонують поділити підприємців-фізосіб на три групи. При цьому обсяг обороту та фіксовані ставки податку прив'язати до розміру мінімальної заробітної плати (МЗП), встановленої на 1 січня звітного року. До першої групи увійдуть особи, річний дохід яких до 150 МЗП (141,15 тис. грн), причому такі «спрощенці» мають право провадити ремісничу діяльність, торгівлю на ринках, надавати побутові послуги населенню (перелік визначений у законопроекті). Проте їм заборонено залучати до роботи найманих працівників. Визначати ставки податку для цих підприємців запропоновано місцевій владі в межах від 1 % до 10 % МЗП на місяць (9,41–94,1 грн).

До другої групи зарахували зайнятих виробництвом та реалізацією товарів-послуг (включно з ресторанами), річний дохід яких не перевищує 1000 МЗП (941 тис. грн). Такі спрощенці зможуть найняти на роботу до 10 працівників, але реалізовувати товари/надавати послуги їм дозволено лише громадянам або іншим платникам єдиного податку. Відтак підприємці цієї групи не матимуть права співпрацювати з юридичними особами, які користуються загальною системою оподаткування. Податок для групи № 2 становитиме від 2 % до 20 % МЗП (18,82–188,2 грн). Тобто ставку для найдрібніших «спрощенців» дещо знижено (раніше становила щонайменше 200 грн).

Третя група – фізичні особи з річним доходом до 2000 МЗП (1,882 млн грн) і з кількістю найманих працівників до 10 осіб. Вони зможуть платити або 5 % обороту, або 3 % у разі реєстрації платником ПДВ (раніше – 10 % або 6 % + ПДВ). Крім того, автори законопроекту пропонують аналогічні умови юрособам, дохід яких сягає 5000 МЗП (4,705 млн грн) з кількістю працівників до 50 осіб.

Як видно, платежі планують прив'язати до мінімальної зарплати. Тобто єдиний податок буде, наприклад, до 20 % мінімальної зарплати – на сьогодні це менше 200 грн. Проте разом зі збільшенням мінімальної зарплати будуть зростати і податки для «спрощенців». Як зазначила народний депутат К. Ляпіна, «мінімальна зарплата є соціальним показником, а тому не зовсім об'єктивним. Тому прив'язка розмірів ставок до мінімальної зарплати є ризиком для підприємців». Детальніше точку зору К. Ляпіної та українських експертів з

приводу зазначеного законопроекту викладено у попередній статті автора, присвяченій питанню реформування спрощеної системи оподаткування «Перспективи українського бізнесу у контексті змін до Податкового кодексу по «спрощенцях» (*Резонанс*. – 2011. – № 40. – 7. 06).

Ініційований урядом законопроект про внесення змін до Податкового кодексу щодо спрощеної системи оподаткування є кроком назустріч бізнесу, заявив прес-секретар Міністерства фінансів В. Косарчук, коментуючи думку депутата НУ–НС К. Ляпіної щодо ризикованості прийняття такого проекту.

«Насамперед, це дійсно показник демократичного суспільства, що представники опозиції беруть активну участь у створенні подібних законопроектів», – зазначив В. Косарчук.

Говорячи про розміри ставок єдиного податку, він нагадав, що вони були встановлені ще у 1999 році. «Пройшло майже 12 років. За цей час істотно змінилося життя: ціни, економіка, відносини. Тому і був запроваджений цей гнучкий механізм зв'язку між доходами суб'єктів господарювання та таким критерієм, як мінімальна заробітна плата», – наголосив урядовець. На його думку, показник мінімальної зарплати є індикатором загального зростання економіки країни. «Прив'язка граничного розміру доходів до ставок єдиного податку і розміру мінімальної зарплати дасть змогу врахувати ті зміни, які відбуваються в економіці країни», – упевнений В. Косарчук.

За його словами, також треба звернути увагу на зменшення єдиного податку, який, відповідно до положень законопроекту для фізичних осіб першої категорії знижено до 10–100 грн з 20–200 грн. Серед іншого В. Косарчук підкреслив, що ставки будуть встановлюватися місцевими органами і це дасть змогу врахувати особливості діяльності суб'єктів господарювання в регіоні. «Ідеться і про наповнення місцевих бюджетів. Разом з тим треба розуміти, що наприклад, Житомир і Чернівці – це не Харків чи Дніпропетровськ. Там різні економічні умови і можуть бути різні ставки», – зазначив В. Косарчук.

Водночас експерти, аналізуючи запропоновані урядом зміни до ПК щодо спрощеної системи оподаткування, констатують, що вони містять деякі протиріччя з уже діючими податковими нормами. Так, згідно із законопроектом, підприємців-«спрощенців» зобов'язують вести докладний облік на підставі первинних документів, тобто укладати і фіксувати договори, а також рух коштів. У разі проведення готівкових розрахунків виникає потреба в касовому апараті. У зазначеному законопроекті про це не йдеться, але в розділі Податкового кодексу про ведення обліку сказано, що приймання готівки потребує застосування касового апарата. При цьому в законі про реєстраторів розрахункових операцій сказано, що платники єдиного податку не зобов'язані використовувати касові апарати.

Отже, суперечності деяких норм, які потребують роз'яснень, очевидні. Тож у законопроекті слід чітко зафіксувати позицію щодо касових апаратів або внести відповідні норми у Прикінцеві положення Податкового кодексу.

Позитивним моментом є те, що законопроектом пропонується скасувати норму кодексу, якою запроваджено заборону юридичним особам відносити закупівлі товарів і послуг у «спрошенців» – фізичних осіб на валові витрати, тобто фактично зобов'язали юросіб обкладати відповідні видатки за ставкою податку на прибуток. Однак не всіх, а лише тих, які застосовують так звану третю категорію спрощеної системи оподаткування.

Законопроектом також передбачається введення короткотермінового свідоцтва платника податку для осіб, які займаються несистематичним продажем. При цьому предметом продажу можуть бути вироблена чи перероблена продукція, речі, товари на суму до 25 МЗП (23,525 тис грн). Їх дозволено здійснювати не довше як 15 днів поспіль, а свідоцтво може бути видано не частіше ніж чотири рази на рік. Продавець зобов'язаний провадити діяльність самостійно і не має права залучати найманців. Ставку податку за таким свідоцтвом визначено в розмірі 1 % МЗП (9,41 грн) за кожен день торгівлі. Сплачується він заздалегідь за всі дні й не повертається. Такі свідоцтва видаватимуть органи ДПС, а відсутність документа (до речі, суворої звітності) у продавця податківці вважатимуть підставою для притягнення до адміністративної відповідальності (виняток зроблено лише для селян – реалізаторів продукції, вирощеної на власних городах). На думку експертів, механізм є не так кроком назустріч бізнесу, як засобом контролю над інтернет-торгівлею та пов'язаними з нею тіньовими потоками товарообігу й сфери послуг – це, так би мовити, ложка дьогтю в діжці меду.

У процесі обговорення законопроекту уряд пішов на додаткові поступки. Зокрема, дав згоду на забезпечення підприємцям першої та другої груп щорічної відпустки й лікарняних. Передбачається, що з'явиться можливість на час відпустки не сплачувати єдиного податку (раз на рік), а також у разі документально підтвердженого лікарняного (що триває понад місяць).

Існує ще один неоднозначний момент. Законопроект вносить зміни до закону про єдиний соціальний внесок, що є нібито запропонованим компромісом. Насправді ситуація не проста: від сплати єдиного соціального внеску звільняються лише інваліди й пенсіонери. За даними Міністерства соціальної політики України, кількість інвалідів на кінець 2010 р. становить 2,6 млн, тобто майже 6% від загальної кількості населення. Кількість інвалідів працездатного віку перевищує 1,5 млн осіб. Кількість пенсіонерів майже дорівнює кількості працюючих. При цьому розмір соціального внеску для підприємців – молоді та інших працездатних осіб – непомірно великий. Вимога зменшити ЄСВ для інших «спрошенців» з 34,7 % до 18 % МЗП підтримана не була. За словами народного депутата К. Ляпіної, це може призвести до порушення здорової конкуренції та конфліктів у підприємницькому середовищі, адже тепер за одних і тих самих умов підприємці-пенсіонери матимуть перевагу перед молодшими «спрошенцями». Але така ситуація видається цілком логічною із соціального погляду.

Певні поступки передбачаються і для підприємців третьої групи, а також «спрошенців»-юросіб. Зокрема, таким суб'єктам (якщо вони реалізують продукцію власного виробництва) запропоновано сплачувати податок у розмірі половини ставки. Але визначення продукції власного виробництва в документі немає, тому не виключено, що на практиці (у разі ухвалення змін до ПК) виявлятимуться неприємні нюанси, пов'язані з тлумаченням норми.

Натомість законопроект не знімає, а в деяких випадках навіть поглиблює проблему відносин «спрошенців» із великими компаніями, що працюють на звичайній системі оподаткування. Так, з 1 квітня 2011 р. набрала чинності ст.139 ПК, яка забороняє платникам ПДВ відносити до витрат кошти на придбання товарів чи послуг у спрошенців. Таким чином, для великих компаній робота з останніми стала, м'яко кажучи, невідгідною. Зокрема, за бортом лишилися підприємці, що надавали юрособам послуги з перевезення, постачання, встановлення та обслуговування обладнання тощо. Щоб продовжити співпрацю зі своїми партнерами, вони були змушені переходити або на загальну систему та реєструватися платниками ПДВ, або на готівкові розрахунки (на що погоджувалися не всі замовники).

Але й надалі вирішення цієї проблеми не передбачається. Ст. 182 кодексу регламентує добровільну реєстрацію «спрошенця» платником ПДВ, але за умови, що він протягом року не менше 50 % загальних робіт/послуг надавав платникам податку. Під цю умову підпадає лише незначна кількість спрошенців, але й вони залишилися не при справах, адже органи ДПС (абсурдно посилаючись на те, що кодекс набрав чинності з 1 січня 2011р., а тому рахувати рік сплати ПДВ можна лише з цієї дати) ускладнювали життя бізнесменам.

Ст. 181 ПК встановлює обов'язковість реєстрації платником ПДВ у разі, якщо дохід підприємця за останній рік перевищив 300 тис. грн. Однак, не сплачуючи ПДВ і не маючи права на податковий кредит, досягти такого обороту вкрай складно. При цьому відповідний обов'язок виникає в суб'єкта господарювання, тільки-но його дохід перевищив визначену суму, а право на податковий кредит – лише з моменту реєстрації платником ПДВ. Такий проміжок часу, коли підприємець змушений сплачувати податок, але не має права на відшкодування, може тривати від 10 днів до нескінченості й залежить тільки від волі податківців.

Законопроект № 8521 передбачає скасування ст. 139 ПК, про що представники уряду говорили як про найбільшу свою поступку. Утім, нагадаємо, що підприємцям першої та другої категорій пропонується взагалі заборонити співпрацю з юрособами. А фізособам третьої та юрособам-«спрошенцям» вона дозволена лише у разі їхньої реєстрації платниками ПДВ. Згідно із законопроектом, їх зобов'язують зареєструватися, навіть якщо вони отримують від платника ПДВ бодай гривню. Причому порядок процедури не змінюється. Таким чином, розрекламована урядова поступка – це лишень заміна «шила на мило».

У разі отримання доходу з порушенням вимог застосування спрощеної системи передбачено оподаткування за ставкою податку у розмірі 15 % для платників першої та другої категорій та за подвійною ставкою податку – для платників третьої категорії.

Крім того, законопроект визначає випадки анулювання органами податкової служби свідоцтва платника єдиного податку, зокрема, у разі виникнення податкової заборгованості по сплаті податку, здійснення господарської діяльності, на яку не поширюється спрощена система, перевищення граничного обсягу доходу тощо.

На сьогодні до моменту внесення відповідних змін до Податкового кодексу продовжує діяти Указ Президента «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» № 727/98 від 3 липня 1998 р.

Крім того, з 1 квітня 2011 р. розд. III Податкового кодексу, який регулює оподаткування прибутку підприємств, впроваджено, зокрема, вищезгадану заборону юридичним особам відносити на валові витрати закупівлю товарів і послуг у «спрощенців» – фізичних осіб.

Коментуючи хід розгляду проекту закону про внесення змін до Податкового кодексу (про спрощену систему оподаткування № 8521), голова парламентського Комітету з питань промислової і регуляторної політики і підприємництва Н. Королевська заявила, що зміни до Податкового кодексу перетворилися на чергову «реформаторську» маніпуляцію. Як повідомила прес-служба голови комітету, у прийнятих 16 червня в першому читанні змінах до Податкового кодексу датою набрання чинності правок зазначається 1 липня. Проте, зазначила Н. Королевська, законопроект не внесено до порядку денного парламентського тижня, який почався 4 липня. Більше того, досі не призначена дата засідання робочої групи з підготовки документа до другого читання.

«Усі декларації влади про готовність до лібералізації податкового законодавства виявилися черговою профанацією», – сказала Н. Королевська на Форумі ділових людей у Луганську. «Влада веде нечесну гру. Уряд демонструє готовність до дрібних і незначних правок, але при цьому не готовий до радикальної зміни філософії податкової реформи. Маніпуляціями із законодавством прикривається брак професіоналізму й стратегічного бачення», – наголосила народний депутат.

Н. Королевська нагадала, що 14 червня Координаційна рада Всеукраїнської громадянської акції «Вперед», яка об'єднує понад 200 громадських організацій і профспілок, прийняла звернення до депутатів, в якому міститься список вимог, врахувати який активісти вимагають під час підготовки законопроекту до другого читання.

Водночас, як заявив віце-спікер парламенту М. Томенко, опозиція голосуватиме за зміни до Податкового кодексу. «Зміни до Податкового кодексу можна розглядати як виправлення попередніх помилок. Є певні послаблення

для малого бізнесу, і це єдиний проект закону, який ми вітаємо, і будемо голосувати, але хочемо більш радикально його прописати», – зазначив М. Томенко.

Варто відзначити, що згідно з прикінцевими та перехідними положеннями законопроекту вказані зміни мали набрати чинності 1 липня 2011. Утім, відповідно до чинного законодавства України, такі зміни, у разі їх прийняття, можуть відбутися не раніше 1 січня 2012 р. Так, відповідно до п. 4.1.9. ст. 4 Податкового кодексу одним із основних засад, принципів податкового законодавства України є стабільність. Зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року, який в Україні збігається з календарним роком. Тож термін введення в дію задекларованих урядом змін щодо спрощеної системи оподаткування залишається невизначеним як з огляду на тривале доопрацювання законопроекта парламентарями, що фактично унеможливило його прийняття до кінця поточної сесії, так і з огляду на норми ПК, що регламентують порядок внесення змін до діючих податкових правил.

А. Потіха, наук. співроб.

Урожай 2011: прогнози, перспективи

Природні умови вносять корективи в плани аграріїв. Проте, незважаючи на примхи природи, зернозбиральна кампанія набирає обертів. Коли кожна хвилина на вагу золота, вкрай важливим є матеріально-технічне забезпечення аграріїв. Тому нещодавно перший віце-прем'єр-міністр – міністр економічного розвитку і торгівлі А. Ключев доручив «Нафтогазу» і Міненерговугіллю у найстисліші строки вирішити питання дефіциту пального і доповісти про виконання.

Представники цих енергетичних відомств вважають, що аграрії вимагають дизпальне за цінами нижчими за ринкові, а це в свою чергу зробить переробку нафти на давальницьких умовах «Нафтогазу» не вигідною і призведе до багатомільйонних збитків. За їх словами, домогтися нижчої ціни можна, лише запровадивши податкові пільги для виробників нафтопродуктів.

Найбільше занепокоєння, за словами А. Ключева, викликає ситуація у південних областях і Криму. За даними першого віце-прем'єра, для збирання врожаю у південних областях, станом на 1 липня бракувало 160 тис. т дизпального і 40 тис. т бензину. «Аграрії Криму, Миколаївської та Херсонської областей вимагають, аби їм продавали нафтопродукти у середньому на 8 % дешевше за ринкові ціни», – зазначають експерти аграрного ринку.

На їх думку, якщо НАК зобов'язують продавати пальне за тими цінами, які хочуть аграрії, рентабельність переробки давальницької сировини буде негативна, а робота Шебелинського ГПЗ – нульова. «Збитки «Нафтогазу» від цієї операції оцінюються в 20-30 млн долл. Нині рентабельність переробки давальницької нафти «Нафтогазом» не перевищує 2–3 %, а рентабельність виробництва нафтопродуктів на Шебелинському газопереробному заводі становить 4-5%. Так прокоментував ситуацію експерт UPECO О. Сіренко.

В Мінагропроді запевняють, що у держбюджеті-2011 передбачено надання фінансової підтримки сільгосп підприємствам через механізм здешевлення кредитів. Зокрема, передбачена змога компенсації відсоткової ставки сільгосп підприємствам за короткостроковими кредитами, залученими для покриття виробничих витрат, пов'язаних із придбанням пально-мастильних матеріалів.

Щодо стану технічної складової жнив 2011 року, то на думку деяких експертів, він далекий від того, який мав би бути. Якщо 2010-го у збиранні брало участь 57 тисяч комбайнів, то цього року жнивуватимуть 53,6 тисячі. Була придбана понад тисяча нових комбайнів, а списано близько 5 тисяч. Тобто збиральний потенціал українського АПК зменшився. Треба також взяти до уваги й те, що понад 70 відсотків комбайнів – «Ниви», «Колоси» і «Дони» – давно відпрацювали свій ресурс, але продовжують використовуватись виключно завдяки майстерності механізаторів. Дедалі більше навантаження на один комбайн. Якщо в країнах ЄС цей показник становить 50–70 га, то в нас – уже 230. Тому про збирання хліба в оптимальні строки – за 10–12 днів – у таких умовах не може бути й мови. За підрахунками вчених, щорічні втрати зерна в жнива становлять 7–8 мільйонів тонн на суму близько 15 мільярдів гривень. Отже, проблема оновлення комбайнового парку має стратегічний характер. Однак це питання, на думку експертів, не вирішується на належному рівні.

Разом з тим, експерти віддають належне фахівцям департаменту технічної політики Мінагропроду, які поставили на облік кожен одиницю збиральної техніки, котра здатна пересуватися на великі відстані, і спланували її роботу на період жнив. У південні степи направлено 6,8 тисячі високопродуктивних комбайнів із інших областей. Окрім цього, включилися в роботу збиральні загони Державної продовольчої зернової корпорації, в яких налічується 500 сучасних комбайнів. «Отож власних збиральних потужностей аграріїв півдня разом із залученими силами має вистачити, щоб за сприятливих погодних умов зібрати вирощене в оптимальні строки», – вважає директор департаменту технічної політики міністерства П. Гринько.

Проте, як відзначають експерти, є проблеми, які не в змозі вирішити ніякий уряд – це примхи погоди. За їх словами, невчасні і тривалі дощі нанесли утрату сільському господарству. Експерти передрікають, що в поточному сезоні з цієї причини аграрії недоберуть приблизно 10 % урожаю, або 4 млн т зерна. Пшениця і ячмінь постраждали від посушливої, а потім дощової погоди. Зараз

вже відомо, що на цих культурах фермери втратять доходи, оскільки буде зібрано менше урожаю. «По пшениці можна чекати зниження урожаю на 5–10 %, хоча остаточні прогнози робити рано», – зазначила керівник сільськогосподарського відділу Гідрометеоцентру Т. Адаменко.

За її даними, найбільшого збитку завдано зерну в Кіровоградській, Черкаській, Київській і Вінницькій областях, які вважаються одними з основних сільськогосподарських регіонів країни.

Аналітики також переглядають дані раніше прогнози урожаю по зернових культурах. «У нас був найоптимістичніший прогноз по урожаю зернової групи, але нинішні погодні умови примушують нас переглянути його», – заявила аналітик зернових ринків компанії «УкрАгроКонсалт» Є. Малишко.

Вона вважає, що зниження матиме місце в межах 10%, це значить, що замість очікуваних 44–45 млн т слід чекати 40–41 млн т, що у принципі не критичне для України, але позначиться на валовому зборі окремих культур.

Зокрема, за інформацію ЗМІ, на початку липня уже було зібрано близько 1 млн т, ячменю і вже зрозуміло, що втрати цієї культури істотні. Раніше прогнози по ячменю на сезон 2011–2012 рр. складали, в кращому разі, 8,5 млн т. Після дощів і засухи, яка стояла перед початком злив і понизила урожай ярових культур, експерти допускають, що аграрії втратять близько 1 млн т ячменю. У результаті його зберуть близько 8 млн т, що буде рекордно низьким показником за останні п'ять років. Це може позначитися на експорті. Замість очікуваних 2,9 млн т з 13,2 млн т загальносвітових поставок Україна зможе забезпечити не більше 2 млн т тим, що понад усе погодні катаклізми в Україні позначаться на ячмені, згоден і глава Союзу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів І. Томич. «Якщо дощі, що продовжуються, приведуть до втрати урожаю на рівні 1–2 %, тобто вплинуть трохи на валовий збір зерна, то посушлива погода, що стояла перед цим, відбере у селянина приблизно 20 % урожаю ярових культур, а саме – ячменю», – зазначив він.

На думку І. Томича, недостатня кількість вологи в період вегетативного розвитку ярових культур може спричинити зниження врожаю цього року до 40–42 млн т, що значно нижче за прогнози інших аналітиків і Мінагропрода, які чекали близько 45 млн т.

Якщо прогнози І. Томича виявляться вірними, то буде зібрано не більше 6 млн т ячменю проти 8,8 млн т. В цьому випадку доречно говорити про істотні втрати урожаю цієї зернової групи.

Разом з тим є й більш оптимістичні прогнози. Зокрема, Українська аграрна конфедерація (УАК) прогнозує врожай зерна в Україні в 2011 році на рівні 47 млн тонн. Про це повідомляє прес-служба УАК з посиланням на генерального директора УАК С. Стоянова. «Мабуть, Україна матиме 47 млн т зерна. Якщо пшениці ми даємо 19 млн т, ячменю – 9 млн т, з огляду на середню врожайність за три роки на рівні 22 ц/га. Думаю, вона буде більшою, тому що нинішній показник на рівні 22,7 ц/га ґрунтується на першому

ярому ячмені з південних областей, де він дрібний. Кукурудза матиме 17 млн т, тому що наразі умови кращі, ніж у 2009 році, коли були дуже низькі запаси вологи в ґрунті цілий рік. Решта – горох, гречка, просо і жито – всього 2 млн т», – повідомив С. Стоянов.

За його оцінками, враховуючи врожай у розмірі 47 млн т і перехідні запаси в обсязі 7,5 млн т, в цілому баланс зерна складе близько 54 млн т. За інформацією С. Стоянова, 4 млн т необхідні для перехідних залишків, 25 млн т – на споживання і 25 млн т – на експорт.

Свої прогнози оприлюднила і компанія «Нібелун» за станом на 20.06.2011 роки. Зокрема, озима пшениця: За минулий період рослини пшениці пройшли фази молочної і воскової стиглості. В цілому стан посівів за декаду дещо покращав. Таким чином, прогнозується врожайність культури на рівні – 27,0 цга, що відповідає рівню минулого року. Загальний валовий збір зерна пшениці складе близько 17,5 млн тонн. Враховуючи, що перехідні залишки зерна знаходяться на рівні 3,9 млн тонн. Загальні запаси культури знаходитимуться на рівні 21,4 млн тонн.

Озимий і яровий ячмінь: На озимих посівах культури відбувається остаточне дозрівання зерна. Істотної зміни стану посівів не відбулося. Таким чином, було б доцільне залишити прогноз врожайності культури на рівні минулого року – 23,0–23,5 цга.

Валовий збір озимого ячменю складе порядку 2,2–2,5 млн т. Як і на посівах пшениці – густина посівів озимого ячменю в поточному сезоні нижче, що може привести до втрат при спізненні з термінами збирання культури.

Стан посівів ярового ячменю дещо погіршився. Прогноз врожайності ярового ячменю знижується до рівня 18,4 цга, валовий збір – до рівня 4,7 млн тонн.

Загальний валовий збір зерна ячменю складе близько 7,2 млн т. Перехідні запаси культури – на рівні 0,9 млн тонн. Загальні запаси культури знаходитимуться на рівні 8,1 млн тонн.

Озимий рапс: Стан посівів кардинально не покращав. Врожайність культури буде на рівні 14,0–15,0 цга. Загальний валовий збір зерна рапсу складе близько 1,3 млн тонн.

Соя: Посушливий період на початку червня негативно відобразився на стані посівів культури. Частина посівів вийшла прорідженою, частина сходів загинула, частина зійшла пізно, після випадання продуктивних опадів в період 10-13 і 19-20 червня, коли майже по всій території країни пройшли ефективні дощі, знизилася температура повітря і підвищилася відносна вологість повітря. Прогноз врожайності сої на рівні 17,0-17,3 цга, валовий збір – на рівні 1,8 – 2,0 млн т.

Кукурудза: В сезоні 2011 року відбулося різке збільшення площ вирощування культури. В поточному сезоні посіви культури на площі 3,47 млн га, що на 27 % більш ніж минулого року. Тривалий посушливий період

зумовив нерівномірний розвиток культури, дещо прискорив проходження фенологічних фаз рослинами. Ситуація, що склалася, може негативно вплинути на урожай. В даний час, можна говорити про формування врожайності культури на рівні 45,0–46,0 цга, і валовому зборі – 15,5–16,0 млн тонн відповідно, що практично на третину більше показників останніх сезонів.

Соняшник: У зв'язку з широкими термінами сівби даної культури фази розвитку дуже варіюють в розрізі площ і районів вирощування. Стан посівів хороший. Об'єм посіву культури в Україні знаходяться на рівні 4,4 млн га. Зараз культура виглядає краще, в порівнянні з тим же тимчасовим періодом за останні роки, що дозволяє з оптимізмом оцінювати майбутній урожай. Врожайність культури може скласти близько 16,5 цга, валовий збір – на рівні або більше 7,0 млн т.

В цілому, прогноз рівня врожайності ярових культур знижений на 3–5 % до попереднього періоду, через вплив поточних погодних умов. Загальний валовий збір зернових і зернобобових культур в поточному сезоні складе 42,3–43,0 млн т.

В свою чергу експортери зерна занепокоєні станом зернового ринку. Аналітики компанії GrainUkraine опублікували прогноз на майбутній маркетинговий рік, який уже стартував. На думку експертів, режим роботи ринку і експорту в Україні залишається непередбачуваним.

Як відомо в 2010/11 основним сюрпризом для всіх був менший урожай і зміна законодавчої бази – введення квотування експорту; виникнення державного агента з часткою приватного капіталу; відміна повернення ПДВ для посередників. Все це привело до того, що багато трейдерських фірм зазнали збитків.

В новому сезоні є сподівання на більш ефективну роботу зернотрейдерів. Як уже відзначалось, урожай зерна очікується більш високий, за різними оцінками від 42 до 45 млн т проти 39 млн т минулого року. Що стосується законодавства, то уряд обіцяє не обмежувати експортні відвантаження зерна, хоча з 1 липня повинні набути чинності експортні мита. При цьому найвище мито встановлюється на ячмінь – 14%. Як відзначають експерти, таке регулювання може вести до подальшого скорочення посівних площ під даною культурою. Вони знизилися цього року приблизно на 13 %, хоча спочатку Мінагрополітики чекало розширення посівів ячменю. Дана ситуація зв'язана з тим, що внутрішні ціни цього зерна росли не так істотно як інших зернових, а менша рентабельність вимусила аграріїв переглянути свої посівні плани.

Grain Ukraine оцінює внутрішні потреби в ячмені до 6 млн т в рік (промислове і харчове споживання, насіння, втрати), надлишок товару можна експортувати на зовнішні ринки, але велике вивізне мито поставить ячмінь в не вигідне цінове положення порівняно з іншими зерновими. Найбільшим світовим покупцем ячменю виступає Саудівська Аравія, а найбільшу конкуренцію на зовнішньому ринку складає австралійський товар.

Grain Ukraine прогнозує збори ячменю в Україні на рівні 8 млн т, тобто експортний потенціал становитиме 2–2,5 млн т.

Урожай пшениці аналітики компанії прогнозують на рівні 17,4 млн т, що навряд чи дозволить експортувати більше 6 млн т.

Урожай кукурудзи цього року буде рекордним, згідно середнім очікуванням Grain Ukraine – 15,5 млн т, що дає можливість Україні відвантажити на зовнішні ринки до 8 млн т кукурудзи.

Grain Ukraine прогнозує урожай всіх зернових на рівні 43,2 млн т, а експорт – до 17 млн т. Для порівняння в 2010/11 Україна зібрала 39,2 млн т зерна, експорт оцінюється на рівні 11,5 млн т. Найвдаліший сезон – 2008/09, вал зерна тоді склав 53,3 млн т, а експорт – 24,7 млн т.

За словами експертів, регулювання експорту зерна в Україні залишається ще не ясним аспектом і може зазнати змін протягом сезону. Це торкається як експортних мит, так і ситуації з поверненням ПДВ, а також різних прямих або непрямих преференцій.

Зовнішній ринок в новому сезоні також може зазнати змін. Продовольча безпека – ключове питання для кожної країни, особливо гостро це відчули багато народів Північної Африки в сезоні 2010/11, де брак їжі привів до безладу, повалення урядів.

За інформацією ЗМІ, на саміті міністрів сільського господарства G20 під головуванням Франції були досягнуті домовленості по загальному плану дій для забезпечення світової продовольчої безпеки. Дане питання цікавить Францію, ще і тому що сильна засуха у Франції, Великобританії і Німеччині погіршила перспективи урожаю зернових в цих країнах. Невідомо, чи будуть реалізовані досягнуті «великою двадцяткою» угоди по регулюванню ринку, проте зрозуміло, що більшість країн-споживачів задумується над збільшенням стратегічних запасів, щоб понизити залежність від ситуації на зовнішньому ринку.

Що стосується цінових параметрів, то, як відзначають експерти, в поточний час спостерігається сезонне зниження цін на всі зернові культури, і особливо пшеницю. Хоча фундаментальні чинники – за те, що ціни в 2011/12 залишаться високими. Так, згідно червневому прогнозу USDA світові запаси практично по всіх зернових в новому сезоні зменшаться. Аналітики Grain Ukraine бачать найбільший потенціал зниження ціни для кукурудзи, оскільки ця культура найбільш різко подорожчала зі всієї групи зернових в сезоні 2010/11.

В свою чергу, міністр аграрної політики і продовольства М. Присяжнюк радить не продавати збіжжя за демпінговими цінами. Останні, за його словами, диктують трейдери, які вирішили покласти на плечі сільгоспвиробників експортне мито (на пшеницю – на рівні 9 %, але не менше 17 євро/тонна, на ячмінь – 14 %, але не менше 23 євро/т, на кукурудзу – 12 %, але не менше 20 євро/т), введене з 1 липня.

М. Присяжнюк переконаний, що ціни почнуть зростати вже у серпні внаслідок активізації закупівель на зовнішніх ринках та зернових інтервенцій в Аграрний фонд. До того ж, нині Мінагропрод веде переговори з Нацбанком і низкою комерційних банків щодо пролонгації кредитів для аграріїв, термін повернення яких спливає, аби сільгоспвиробники могли вчасно і без накладок розрахуватись з фінустановою та ще й подорожче продати зерно.

Президент Української аграрної конфедерації, голова Ради підприємців при Кабміні Л. Козаченко переконаний, що аграрії втратять і без введення додаткових експортних мит на сільгосппродукцію. За його оцінками, втрати становитимуть близько 18 млрд грн: 12 млрд – через відміну повернення ПДВ експортерам і 6 млрд через введення з 1 липня експортних мит на пшеницю, ячмінь, кукурудзу.

На його думку, доречніше було б закрити бюджетні дірки шляхом обкладення митом експорту металу або хімічної продукції. «Ми порахували, щоб повернути у бюджет 18 млрд грн з металу, вистачить 0,42% експортного мита, що абсолютно не вдарить по металургійній галузі на відміну від аграрної», – зазначив Л. Козаченко, додавши, що нещодавно на одній з урядових нарад міжнародна аудиторська компанія «Ernst & Young» повідомила про щорічні втрати України у розмірі 40-55 млрд грн від несплати податків у металургійному комплексі.

Не менш критичним був гендиректор «Нібулона», Герой України О. Вадатурський. За його словами, уряд має у «м'якому» режимі контролювати ринок зерна, канали і спосіб його реалізації, а також уникати надання пріоритетів одній компанії перед іншими. «Ринок зерна треба вивести із тіні і проводити його моніторинг, адже готівкові, бездокументарні розрахунки наносять колосальну шкоду агрокомплексу, – наголосив він.

Подібну думку висловив і глава українського клубу аграрного бізнесу В. Лапа. Він прогнозує, що низькі ціни на світовому ринку, разом із збільшенням податкового і митного тиску на аграріїв усередині країни можуть зробити зернове виробництво в Україні збитковим. «Мито разом з припиненням відшкодування ПДВ експортерам зерна приведе до тому, що закупівельні ціни на пшеницю, ячмінь і кукурудзу в Україні зменшаться приблизно на чверть. Якби в цей час ціни на зерно в світі були високими, негативний вплив на галузь був би невеликим. В нинішній ситуації може бути так, що фермери навіть не компенсують свої витрати на виробництво», – відзначив В. Лапа.

За інформацією деяких ЗМІ, після введення експортного мита на кукурудзу уряд України розглядає законопроект про введення експортного мита на олійні культури. Обговорюють можливість встановлення 11% експортного мита на рапс (але не менше 53 евро/т); 8 % мита на сою (але не менше 30 евро/т), і 10 % мита на соняшникову олію (але не менше 90 евро/т). Крім того, уряд планує ввести 50 % квоту на експорт жита, вівса, гречаної крупи і пшона.

Своє невдоволення з приводу таких змін сьогодні виказують виробники, зокрема великі переробники, які побоюються значних втрат від запровадження експортного мита на соняшникову олію. Україна сьогодні є лідером на світовому ринку соняшnikової олії і її частка складає 50%. Запровадження в Україні експортного мита на рапс наступного року, можливо, приведе до невисокого виробництва, а також до низького показника експорту. Цього року експерти чекають досить низький урожай рапсу – близько 1,5 млн. т, 90 % з яких будуть експортовані. Незалежні спостерігачі звертають увагу на взаємозв'язок інвестицій з прибутком від експорту і критикують законопроекти про введення експортних мит.

Урядовці вважають доцільним запровадження мита на експорт основних видів зерна. На їх переконання, головною метою введення мита на експорт основних видів зерна, яке набуло чинності 1 липня, є наповнення бюджету. Для аграрного ж сектора ці зміни матимуть як позитивні, так і негативні наслідки.

Про це заявив перший заступник міністра аграрної політики і продовольства С. Кваша. «Головний результат змін – це збалансування бюджету. Саме такими були наміри уряду. Безперечно, разом з неповерненням ПДВ це приведе до здешевлення продовольства в Україні, особливо в перші два місяці. Дотичний ефект: низькі ціни сприятимуть виробництву комбікормів і розвитку тваринництва», – відзначив він.

Окрім цього уряд намагається бути активним гравцем на ринку зерна, щоб не допустити зниження закупівельних цін.

За інформацією ЗМІ, Аграрний фонд України протягом липня-вересня 2011 року планує закупити 2 мільйона тонн зерна нового врожаю. Про це повідомив перший заступник міністра аграрної політики і продовольства України М. Безуглий. «За форвардними контрактами фонд уже закупив майже 900 тисяч тонн продовольчого зерна і ще 2 мільйони тонн він закупить протягом липня-жовтня 2011 року», – повідомив він.

М. Безуглий також зазначив, що Аграрний фонд має намір розпочати тендерні закупівлі зерна нового врожаю. «Починаючи з 30 червня, Аграрний фонд буде здійснювати тендери із закупівлі зерна. Ми плануємо закуповувати зерно пшениці, зерно жита і гречки за цінами, які були встановлені раніше Мінагрополітики та продовольства», – уточнив він.

В цілому ж більшість експертів вважають, що проблем з продовольством в Україні не повинно бути. Щодо експорту зерна і цін на нього, то уряду до снаги це питання вирішити. А поки що слово за аграріями. Урожай доведеться збирати їм в будь-яких умовах (*Ищенко Г. "Хто компенсує зернові втрати?" // Урядовий кур'єр <http://www.ukurier.gov.ua/>. – 2011. – 7.07; Україне угрожает зерновой коллапс // Вечерние Вести (<http://gazetavv.com>. – 2011. – 3.07; Гук Н. Теорема фермы // Рабочая газета (<http://rg.kiev.ua>). – 2011. – 1.07; Патиківський Ю. Підмочені кредити і реальна репутація // Україна молода (<http://www.umoloda.kiev.ua>). – 2011. – 7.07; Щоб комбайни не зупинилися*

*серед поля // <http://www.ukurier.gov.ua> – 2011. – 08.07; **Експерти прогнозують, що в Україні зберуть 47 млн тонн зерна // <http://news.dt.ua/> – 2011. – 08 – 15.07; **Перспективи зернового сезону 2011/12 // <http://agroconf.org> – 2011. – 29.06; **Рынок зерновых и масличных: цены и тенденции (29.06-5.07) // <http://agroconf.org> – 2011. – 08.07).*******

С. Кулицький, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Зміна керівництва Міжнародного валютного фонду та розвиток відносин України з цією міжнародною організацією

1. Вибори нового директора-розпорядника Міжнародного валютного фонду та ймовірні зміни в політиці цієї організації

Травневий арешт директора-розпорядника Міжнародного валютного фонду (МВФ) Д. Стросс-Кана на підставі його звинувачення у спробі згвалтування покоївки готелю Sobitel у Нью-Йорку став однією з найбільш обговорюваних тем у ЗМІ багатьох країн, включаючи Україну. Причому у вітчизняних ЗМІ тема наслідків арешту та подальшої відставки Д. Стросс-Кана з посади директора-розпорядника МВФ почала доволі тісно переплітатись із обговоренням відносин вищих органів державної влади України з МВФ. До того ж саме навесні 2011 р. доволі гостро постало питання щодо можливості надання Україні раніше затриманих траншів з кредитної лінії МВФ для України. У ЗМІ висловлювалися протилежні за своїм змістом припущення про те, як зміна керівництва МВФ позначиться на відносинах цієї організації з Україною.

Так, народний депутат Партії регіонів О. Плотников вважає, що зміна керівника МВФ не вплине на співробітництва цієї організації з Україною. МВФ діє відповідно до розроблених ним стратегією та планом. Тому зміна керівництва МВФ не вплине на його відносини з Україною, оскільки ця організація діятиме згідно з напрацьованою стратегією та планом.

Директор же Інформаційно-аналітичного центру «Перспектива» П. Рудяков висловив думку, що кадрові перестановки у МВФ негативно вплинуть на співробітництво фонду з Україною. Експерт очікує на ревізію існуючих домовленостей, оскільки рішення про кредитування України, за його словами, приймалися з великими порушеннями раніше досягнутих домовленостей.

Доволі лаконічно з приводу згадуваних подій висловився голова Наглядової ради Національного банку України (НБУ) П. Порошенко: «Дестабілізація всередині МВФ точно не сприяє стабільності в Україні. Для

мене це очевидно» (*Економічна правда* // <http://www.epravda.com.ua>. – 2011. – 16.05).

Утім, щоб точніше відповісти на питання щодо ймовірного характеру подальших взаємовідносин МВФ з Україною, варто зупинитися саме на можливих економічних причинах подій навколо арешту голови МВФ Д. Стросс-Кана. У більшості оглядачів не викликає сумніву, що ця історія є добре спланованою спеціальною операцією, в основі якої можуть лежати як політичні, так й економічні мотиви. Серед останніх оглядачі ЗМІ припускають імовірне існування таких причин.

Наприклад, у ряді ЗМІ вже озвучено версію про те, що саме Сполучені Штати були найбільш зацікавлені «прибрати» Стросс-Кана, якому пробачили лютневої заяви про те, що потрібно поступово відмовлятися від долара США як резервної валюти для того, виправити дисбаланси розвитку світової економіки. Глава фонду пропонував проводити оцінку вартості нафти і золота в «спеціальних правах запозичення» (SDR) – умовній міжнародній резервно-розрахунковій одиниці, яку емітує МВФ, і випустити номіновані в SDR облігації». На думку деяких оглядачів, «останні стали б для великих інвесторів і центробанків різних країн значно привабливішими інструментами, ніж зобов'язання американського уряду. Будь-яка з цих ідей, якби була реалізована керівництвом фонду, призвела б до істотного звуження долі США у світовій економіці та додаткових труднощів для Вашингтона, який уже загруз у боргах» (*Дзеркало тижня*. – 2011. – № 18. – С. 5).

Видається, що за такою оцінкою проблеми, які могли б виникнути у США в разі реалізації ідей Д. Стросс-Кана, щодо часткової заміни долі американського долару в міжнародних валютних відносинах на SDR, дещо перебільшені. Адже SDR, як умовна міжнародна резервно-розрахункова одиниця МВФ, поки не має втілення у формі реальної та окремої грошової одиниці, яка б виконувала функції платежу та обслуговувала реальні угоди купівлі-продажу товарів. А це означає, що навіть у випадку проведення оцінки вартості нафти та золота в SDR здійснювати реальну купівлю-продаж цих товарів довелось би не в SDR, а в якійсь реальній валюті. І, знову ж таки, не виключено, що в доларах США.

Правда, це не виключаючи ймовірності того, що обчислення біржових цін на нафту й золото в SDR мало б певний вплив на функціонування відверто спекулятивних (так званих «паперових») операцій на ринках цих товарів. До того ж для фахівців не є секретом той факт, що великі обсяги міжнародних спекулятивних операцій, які здійснюються в доларах США, служать на підтримку значної емісії цієї валюти. А це дає змогу США значну частину проблем національної економіки вирішувати за рахунок світової спільноти. І в цьому плану навіть лише котирування біржових цін нафти й золота на відповідних міжнародних ринках загрожувало доволі відчутними збитками фінансовій системі США і, особливо, американському фінансовому капіталу.

Водночас більш реалістичною, а відтак – і більш загрозовою для Державних фінансів США, є ідея емісії облігацій, номінованих у SDR. Поява на міжнародних фінансових ринках таких боргових зобов'язань дійсно могла б обмежити суми запозичень уряду США на міжнародних фінансових ринках, принаймні на частку інших (крім долара США) валют у валютній корзині SDR. Крім того, непідконтрольним уряду США був би й режим емісії таких облігацій фонду. У випадку ж успішності експерименту з емісією облігацій МВФ, номінованих у SDR, скорочення надходжень сум коштів до державного бюджету США від запозичень американського уряду на міжнародних фінансових ринках могло б зростати. А оскільки американська економіка вже тривалий час функціонує саме завдяки зростанню державного боргу цієї країни, то зменшення обсягів таких запозичень загрожувало б США серйозною економічною кризою.

Висловлюється також припущення, що справжньою причиною арешту Д. Стросс-Кана могло бути невдоволення ряду країн-учасниць МВФ і особливо – США, «проєвропейською кредитною політикою цієї міжнародної організації. Ідеться як про надану, так і плановану на майбутнє допомогу з боку МВФ у боротьбі з борговими проблемами ряду країн зони євро – Греції, Ірландії та Португалії. У цьому плані, як зазначає оглядач «Дзеркала тижня», «скандал з Домініком Стросс-Каном дав змогу і країнам, які розвиваються заявити про те, що вони були б не проти взяти участь у «чесних і прозорих» виборах нового глави МВФ. Ряд лідерів країн, які розвиваються, зокрема Азіатського регіону упевнені, що після відставки Стросс-Кана в роботу фонду слід внести зміни, які б дали можливість організації рухатися вперед. В Азії є принаймні кілька кандидатів, які на основній посаді в МВФ обрали б іншу стратегію роботи і приділяли б більше уваги розвитку світової економіки на перспективу, а не поточним заходам з порятунку окремих країн» (*Коваль О. МВФ втрачає голову // Дзеркало тижня. – 2011. – № 18. – С. 5).*

Такі припущення висловлювались у ЗМІ наприкінці травня. Обговорювались також імовірні кандидати на посаду наступника Д. Стросс-Кана. При цьому також зазначалось, що країни групи БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка) та деякі інші країни, що розвиваються, прагнуть зламати традицію, згідно з якою МВФ очолює представник розвинутих країн Європи. Оглядачі наголошували, що країни, які розвиваються, хочуть домогтись обрання свого кандидата на посаду наступника Д. Стросс-Кана з метою внесення змін у стратегію діяльності та кредитну політику МВФ.

Утім вже в середині червня в ЗМІ з'явилась інформація, що попри наявності ряду кандидатур на посаду директора-розпорядника МВФ від країн, що розвиваються, найімовірніше, на цю посаду оберуть нинішнього міністра економіки, фінансів і промисловості Франції К. Лагард. Її кандидатуру підтримали окремі країни Європейського Союзу (ЄС), Єврокомісія, США і Росія.

Однак для ефективного функціонування МВФ як потужної, впливової міжнародної фінансової організації найдвичайно важливо, щоб новий керівник МВФ отримав підтримку всіх найвпливовіших членів цієї організації. Така підтримка, по суті, означатиме, що МВФ й надалі зможе ефективно виконувати свої функції у світовій фінансовій системі.

Саме цим і пояснюється, чому К. Лагард, заручившись підтримкою своєї кандидатури на посаду директора-розпорядника МВФ з боку європейців, американців і росіян, намагалась отримати відповідну згоду ще від Індії та Китаю. Утім, під час червневого візиту до Індії К. Лагард не змогла отримати від уряду цієї країни гарантій підтримки своєї кандидатури на посаду очільника МВФ. Як зазначали інформаційні агентства, Індія «ухилилася від підтримки» кандидатури К. Лагард.

Схоже, що ніяких офіційних обіцянок не надав К. Лагард і Китаю. Ще наприкінці травня французи заявили, що Китай підтримує кандидатуру К. Лагард на посаду директора-розпорядника МВФ. Утім, офіційний Пекін цю інформацію «не підтвердив, а лише зазначив, що вибори нового голови МВФ мають відбуватися прозоро й відображати структурні зміни глобальної економіки» (*Дзеркало тижня. – 2011. – № 21. – С. 7*).

По суті, можна зробити припущення, що в перекладі з «дипломатичної» на звичайну мову, два впливові члени МВФ пов'язали свою підтримку кандидатури К. Лагард на посаду чільника МВФ із майбутніми змінами в політиці цієї фінансової організації. У цьому контексті доречно згадати, що офіційно визначеними цілями діяльності МВФ є:

- сприяння міжнародній співпраці у валютно-фінансовій сфері;
- сприяння розширенню та збалансованому зростанню міжнародної торгівлі в інтересах розвитку виробничих ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості й реальних доходів держав-членів;
- забезпечення стабільності валют, підтримка упорядкованого співвідношення валют серед держав-членів і недопущення знецінення валют з метою отримання конкурентних переваг;
- надання допомоги у створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами-членами, а також з ліквідації валютних обмежень;
- тимчасове надання державам-членам засобів у іноземній валюті з метою виправлення порушень рівноваги у їх платіжному балансі.

Таким чином вельми широкий спектр офіційних цілей МВФ дає змогу доволі гнучко змінювати стратегію та тактику його діяльності. І не виключено, що якраз вибори директора-розпорядника МВФ стануть поворотним моментом, коли певні зміни в діяльності фонду буде започатковано. Адже МВФ, як зазначають оглядачі ділових ЗМІ, «в умовах незатишаючої світової кризи фонду необхідні додаткові фінансові ресурси, за рахунок яких можна було б розширити допомогу державам, що потрапили в тяжке становище. І без країн (насамперед Китаю), що розвиваються, вирішити це завдання не видавалося

можливим» (*Коментарі. – 2010. – № 41. – С. 10*). Тому питання, як зміна керівництва МВФ позначиться на відносинах України з цією організацією, цілком закономірне.

Після обрання наприкінці червня К. Лагард на посаду директора-розпорядника МВФ деякі вітчизняні експерти висловили припущення, що не варто розраховувати на послаблення вимог фонду до України. На їхню думку, наприклад, можливе проведення ревізії використання коштів МВФ в Україні. Взагалі, про те, що К. Лагард є прихильником жорсткого контролю за дотриманням позичальниками умов, визначених при відкритті кредитної лінії МВФ, ЗМІ писали ще під час обговорення її кандидатури на посаду голови цієї організації. І, мабуть, вітчизняним посадовцям треба бути готовими до того, що їм доведеться робити важкий вибір.

2. Оцінка перспектив розвитку відносин України з Міжнародним валютним фондом у контексті зміни керівництва цієї організації

Не виключено, що саме ті аспекти політики МВФ, що, як зазначалося вище, на думку деяких оглядачів, могли слугувати реальною причиною скандалу навколо Д. Стросс-Кана, і будуть об'єктом прискіпливої уваги нового керівництва фонду. А відтак саме крізь призму цих потенційних змін варто розглядати перспективи взаємовідносин України з МВФ. Причому тут треба розрізняти проблеми обслуговування та можливостей реструктуризації поточної заборгованості України перед МВФ і проблеми отримання Україною від МВФ нових кредитів.

Для обслуговування боргу України перед МВФ мало б певне значення розширення сфери використання валюти МВФ – SDR замість долара США у сфері міжнародних фінансових операцій. Не виключено, що такі зрушення у сфері міжнародних фінансів вплинули б і на світові ціни енергоносіїв, і на співвідношення курсів провідних світових валют, зокрема долара США і євро. Можливо, унаслідок обмеження спекулятивних операцій знизилися би ціни енергоносіїв, або ж принаймні означені ціни не зростали б такими темпами. Це, звичайно, мало б позитивний вплив на економіку України. Що ж стосується курсів валют, особливо американського долара та євро, і вартості SDR, то прогнозувати їх динаміку, не маючи відповідної емпіричної бази, а лише на підставі теоретичних уявлень надзвичайно складно.

Тому достовірно передбачити як у майбутньому зміниться вартість обслуговування українського боргу, номінованого в іноземних валютах, і насамперед державного й гарантованого державою боргу, на нинішньому етапі практично неможливо. До того ж озвучені раніше ідеї використання SDR замість долара США у сфері міжнародних фінансових операцій у зв'язку зі змінами керівництва МВФ, найімовірніше, буде принаймні відтерміновано на

певний період часу. Таким чином, надалі це питання не актуальне для взаємовідносин України з МВФ у найближчому майбутньому.

Водночас вельми актуальним у відносинах України з МВФ і нині, і у майбутньому є питання кредитних відносин. Це стосується як отримання Україною нових кредитів МВФ, так і обслуговування та реструктуризації поточної української заборгованості перед цією міжнародною фінансовою організацією. А те, що означені аспекти кредитних відносин України з МВФ пов'язані між собою найтіснішим чином, а їх розподіл у системі державних фінансів України певною мірою штучний, цілком зрозуміло.

З високим ступенем імовірності можна прогнозувати, що зміна керівництва МВФ призведе до загострення конкуренції між претендентами на одержання фінансової допомоги від цієї міжнародної організації. Водночас, за офіційною інформацією, Україна входить до числа найбільших реципієнтів МВФ. Звичайно, суми кредитів, наданих МВФ Українській державі, не можна порівняти з допомогою, наданою цією організацією Греції.

Утім, зміна керівництва МВФ на тлі згадуваної вище конкуренції між державами за фінансові ресурси є доволі зручним моментом для ревізії на предмет доцільності продовження раніше ухвалених фондом програм співробітництва з країнами-позичальниками. Що ж стосується України, то новому керівництву МВФ, звичайно за наявності відповідної волі, буде зовсім не складно знайти приводи для перегляду програм співробітництва з Україною. По суті, такі потенційні приводи протягом останніх місяців регулярно обговорюються в українських ЗМІ – це підвищення цін на газ для населення та, особливо, пенсійна реформа в Україні, – реалізації яких вимагає МВФ. Причому основні аспекти пенсійного реформування, що обговорюються у ЗМІ, зводяться до підвищення пенсійного віку для жінок та збільшення страхового стажу, необхідного для отримання мінімальної пенсії. Зазначені заходи надзвичайно непопулярні серед українців. У контексті наближення парламентських виборів 2012 р. в Україні зростає ймовірність того, що запропоновані урядом зміни, особливо у пенсійному законодавстві, можуть бути й не реалізовані повною мірою. Це ж, у свою чергу, може слугувати підставою для МВФ відмовити Україні в наданні раніше затримуваних траншів кредиту за укладеною минулого року програмою двостороннього співробітництва.

Нагадаємо, що програма співробітництва України з МВФ, яка реалізується нині, була започаткована влітку минулого року. Вона передбачає виділення нашій державі 15,15 млрд дол. США в рамках програми stand-by протягом 29 місяців, тобто у 2010–2012 рр. Передбачалось, що зазначена сума виділятиметься Україні окремими траншами відповідно до виконання програми співробітництва між Україною та МВФ. У 2010 р. Україна вже одержала від МВФ два транші на загальну суму близько 3,5 млрд дол. США. Також, згідно з програмою stand-by, передбачалось, що у 2011 р. Україна отримає від фонду допомогу на суму близько 6 млрд дол. США.

Однак поточного року Україна не отримувала коштів, передбачених програмою двостороннього співробітництва з МВФ. Відмова фонду надати Україні цього року транші кредиту за програмою stand-by пояснювалася невиконанням нашою державою раніше визначених умов двостороннього співробітництва. Так, наприкінці квітня 2011 р. постійний представник МВФ в Україні М. Альєр публічно озвучив чотири причини, що обумовили відмову МВФ надати Україні цього року транші кредиту відповідно до узгодженої влітку 2010 р. програми двостороннього співробітництва.

Насамперед це проведення пенсійної реформи відповідно до вимог, що були прописані в меморандумах, підписаних ще в липні та грудні 2010 р. Друга причина – коригування тарифів на газ й опалення. При цьому М. Альєр визнав, що МВФ погодився на менше підвищення тарифів, ніж те, що було заплановано раніше відповідно до програми двостороннього співробітництва. Третя вимога МВФ полягає в тому, що дефіцит «Нафтогазу України» повинен становити не більше 3 % валового внутрішнього продукту (ВВП) України. Четверта – відміна зобов'язання Національного банку України викуповувати облігації банків, що реалізуються протягом п'яти днів за їх номінальною вартістю.

За великим рахунком, питання виконання вимог поставлено постійним представником МВФ таким чином, що фонду буде зовсім не складно знайти привід для відмови Україні в наданні чергового траншу кредиту. Адже для України виконання цих вимог має, так би мовити, різний ступінь складності. Водночас оглядачі ЗМІ звертають увагу, що українська сторона останнім часом вжила ряд заходів на виконання вимог МВФ. Зокрема, ціни на газ для населення підвищуються. Хоча, за домовленістю з МВФ, це підвищення й не таке стрімке, як передбачалося раніше. Крім того, уже в травні Верховною Радою в першому читанні було проголосовано за законопроект, підготовлений урядом і Національним банком, про скасування для НБУ обов'язкового викупу рекапіталізаційних облігацій комерційних банків. Складнішою є ситуація з дефіцитом НАК «Нафтогаз України» та пенсійною реформою в Україні.

Адже, наприклад, величина дефіциту платіжного балансу НАК «Нафтогаз України» залежить не лише від внутрішніх цін на газ в Україні, а від ціни імпортованого з Росії природного газу, на який припадає близько 2/3 споживання цього виду ресурсів в Україні щороку. Останнім часом, завдяки нинішній кон'юктурі світового ринку енергоносіїв, ціна російського газу для України стрімко зростає, що стимулює відповідне збільшення дефіциту платіжного балансу «Нафтогазу України».

Попри активні зусилля державної влади України, їй у першій половині 2011 р. ще не вдалося досягнути компромісу з Росією щодо зниження ціни на газ для України. Водночас в умовах високого ступеня залежності української економіки від імпорту енергоносіїв не може бути й мови про автоматичну прив'язку внутрішніх цін на газ в Україні до динаміки кон'юктури світового ринку

енергоносіїв. Хоча такий захід, звичайно, дав би змогу оперативно вирішити проблему дефіциту фінансів НАК «Нафтогаз України».

Утім, з наведених вище причин, з урахуванням нинішніх тенденцій зростання цін на нафту й газ на світовому ринку, з доволі високим ступенем імовірності можна припустити, що проблема досягнення 3-відсоткового рівня дефіциту фінансового балансу НАК «Нафтогаз України» у 2011 р., а можливо, й у 2012 р. вирішена не буде. Найімовірніше найближчим часом може йтися про більш-менш істотне скорочення зазначеного дефіциту. Отже, у МВФ будуть формальні підстави для призупинення реалізації нинішньої програми stand-by для України.

Не менш складна ситуація і з впровадженням пенсійної реформи в Україні, хоча відповідні зміни до пенсійного законодавства вже ухвалені Верховною Радою.. Ця проблема сама по собі заслуговує на окремий аналіз. Однак у контексті взаємовідносин України з МВФ варто розглянути лише питання впровадження в Україні пенсійної реформи у формі, яка б була визнана МВФ достатньою для поновлення кредитування України. У вже ухваленій Верховною Радою редакції пенсійних реформ в Україні є кілька знакових моментів українською непопулярних серед населення. Ідеться, зокрема, про збільшення страхового стажу, необхідного для нарахування мінімальної пенсії, та підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років.

Причому в ЗМІ зазначені зміни доволі часто подаються як знакові для визнання МВФ факту реформування пенсійної системи в Україні. Утім чи дійсно МВФ погодиться з тим, що українська сторона виконує всі умови двостороннього співробітництва буде видно пізніше.

Мабуть тому має рацію Прем'єр-міністр Кабінету Міністрів М. Азаров, який вважає, що у вересні можливий перегляд програми співробітництва між Україною та МВФ. Хоча коректніше було б говорити, що зрушень у двосторонніх відносинах слід очікувати не раніше вересня 2011 р.

Це, вочевидь, пояснюється тим, що за умов зміни вищого керівництва МВФ навряд чи керівництво регіонального представництва фонду в Україні захоче брати на себе додаткову відповідальність, лобіюючи надання траншу кредиту нашій державі. Адже, на думку деяких оглядачів, попередній керівник місії МВФ в Україні Дж. Пазарбазиоглу втратила свою посаду саме через те, що недостатньо жорстко контролювала взяті на себе нашою країною зобов'язання за програмою отримання кредитної лінії МВФ, яка реалізовувалася тоді.

Утім, враховуючи вже існуючий досвід співробітництва України з МВФ та практику діяльності МВФ узагалі, на сьогодні неможливо спрогнозувати результати контактів представників української державної влади та МВФ у вересні 2011 р. Єдине, що можна стверджувати достеменно, що конкуренція потенційних позичальників за кредити МВФ і у вересні буде не меншою, ніж сьогодні. Тому варто розглянути кілька варіантів імовірного перебігу подій: від виконання українською стороною всіх вимог МВФ і продовження

двостороннього співробітництва за програмою stand-by до заморожування такого співробітництва й неотримання Україною траншів МВФ цього року.

Спочатку проаналізуємо стан української державної заборгованості та роль кредитування фондом у її обслуговуванні. Загальна сума державного та гарантованого державою боргу України станом на 31 березня 2011 р. 449,0 млрд грн. З цієї суми 26,0 %, або 116,7 млрд грн припадало на кредити МВФ. Більшу частку в структурі українського державного та гарантованого державою боргу посідали лише облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) – 32,2 %.

У суто ж фінансовому плані, як наголошує ряд експертів, перевагою позик МВФ для України є їх дешевизна. Кредити МВФ надані Україні під 3,5 % річних, що значно нижче від вартості інших каналів запозичень. Наприклад, експерти звертають увагу на те, що влітку 2010 р. український уряд розмістив на міжнародних фінансових ринках свої боргові розписки під 7–8 % річних. Раніше відсоткова ставка по українських суверенних зобов'язаннях була ще вищою – до 10 % річних (*Левий берег // <http://lb.ua>. – 2011. – 7.04*).

Утім, з позицій загальноекономічного розвитку України відсотки по кредитах не можуть бути єдиним критерієм доцільності запозичень. Принаймні для успішної реалізації стратегічних завдань розвитку національної економіки зазначений показник не може бути єдиним показником ефективності кредитування для позичальника, у тому числі й для української держави.

Адже виконання умов отримання деяких «дешевих» кредитів, до яких належать й позики МВФ, має і матиме, за оцінками експертів, доволі значні наслідки для української економіки. Так, на думку экс-заступника голови НБУ С. Яременка, українською економікою керують за допомогою нав'язаної МВФ моделі, що мовою фінансистів називається «таргетування інфляції». Однак політика боротьби зі зростанням цін за рахунок стримування грошової маси негативно впливає на зростання всієї економіки. Він вважає, що виконання програми МВФ сприятиме рецесії української економіки.

Подібної точки зору дотримується й президент Українського аналітичного центру О. Охріменко, який вважає, що рекомендації МВФ більше підходять для розвинутих країн, ніж до сильно «тіньозованої» української економіки.

Відомий вітчизняний фінансовий експерт Е. Найман зауважує, що, по суті, МВФ, вимагаючи стримувати зростання монетарної бази в межах темпів зростання номінального ВВП, таким чином заморожує васальний статус України по відношенню до «зовнішнього проамериканського фінансового управління». Узагалі треба підкреслити, що критичні зауваження щодо вимог, які МВФ висуває своїм позичальникам, робились багатьма доволі відомими економістами.

Тому цілком закономірно, що проблему державної заборгованості України в цілому, і перед МВФ, зокрема, не можна вважати виключно фінансовою, у тому числі й у плані контролю за нею з боку Міністерства фінансів України. Хоча обов'язковість такого контролю взагалі сумнівів не викликає. Утім,

питання величини державного боргу України та його обслуговування – це загальноекономічна, а не вузькофінансова проблема. Отже, оцінка ефективності фондівських запозичень в Україні повинна враховувати не лише прямі, а й опосередковані наслідки для вітчизняної економіки, пов'язані з виконанням умов надання зазначених позик.

Якщо з таких позицій оцінювати ефективність позик МВФ для України, то їх значна дешевизна може виявитися доволі оманливою. Зокрема, це стосується ймовірних соціально-економічних наслідків від реалізації пенсійної реформи в Україні в тому вигляді й порядку запровадження, який пропонується та на якій наполягає МВФ.

Тому спробуємо оцінити реальну ефективність кредитів МВФ для України з урахуванням наведених зауважень. При цьому треба розрізняти коротко- та довготермінові аспекти зазначеної проблеми. Тим більше, що, як наголошувалося раніше, зміна керівництва МВФ і доволі значна конкуренція потенційних позичальників за кредити цієї міжнародної фінансової організації може істотно вплинути на подальше співробітництво фонду з Україною.

Серед аргументів на користь запозичень від МВФ, крім відносної дешевизни цих кредитів, називають також потребу України в значних сумах фінансових ресурсів для здійснення виплат по державному боргу в найближчий період. Так, за словами прем'єр-міністра України М. Азарова, за весь 2011 р. Україна повинна сплатити 88 млрд грн у рахунок обслуговування та погашення державного боргу, а у 2012 р. такі платежі становитимуть близько 42 млрд грн. Саме на 2011–2013 рр. припадатимуть максимальні виплати за українським державним боргом.

Як повідомляє журнал «Експерт Украина», за розрахунками аналітиків, у найближчі три–чотири роки платежі за державним боргом сягнуть у середньому 6–7 млрд дол. США щорічно у тому числі на сплату процентів по боргових зобов'язаннях припадатиме 1,6–2,3 млрд дол. І на погашення основної суми боргу – 4,3–5,4 млрд дол. щорічно, прогнозує начальник аналітичного відділу інвестиційної групи «Спарта» С. Ягнич. Виплати по державним боргам становитимуть до 15 % від очікуваних доходів державного бюджету. Це, на думку деяких експертів, хоча й багато, але не є критичною величиною для стабільності державних фінансів України.

Причому поточного року найбільші виплати по держборгу припадають на обслуговування ОВДП. По цих цінних паперах серед кредиторів переважають українські комерційні банки. Утім, експерти звертають увагу на тенденцію, що чітко позначилась останнім часом: ОВДП дедалі більше цікавляться іноземні інвестори. Це пояснюється відносно вищою доходністю ОВДП порівняно з борговими паперами розвинутих країн. Адже за умови стабільності обмінного курсу гривні до долара СШФ іноземці мають можливість конвертувати гривневі доходи, зароблені в Україні на ОВДП, у вільноконвертовану валюту (ВКВ) та вивести їх за кордон.

Таким чином, стабільність ситуації на ринку ОВДП значною мірою залежить від стабільності валютного курсу гривні. Останній, у свою чергу, корелює з обсягами золотовалютних резервів Національного банку.

Ці резерви після нещодавньої фінансово-економічної кризи вже поновились і у квітні 2011 р. становили 38,35 млрд дол. Це відповідає вартості українського імпорту за 5,5 місяців, тоді як мінімально необхідним показником вважається відповідність золотовалютних резервів центрального банку держави обсягам трьохмісячного національного імпорту. Причому на поповнення золотовалютних резервів НБУ останнім часом спрямовувалась і частина коштів, отриманих від МВФ.

Що ж стосується боргу України власне перед МВФ, максимум платежів нашої держави цій міжнародній фінансовій організації припадатиме на 2013 р., коли необхідно буде погасити боргів на суму близько 5,4 млрд дол. У 2012 р. Україна має повернути МВФ 3,4 млрд дол. На думку деяких експертів, Кабінет Міністрів і НБУ намагатимуться змінити графік погашення боргу перед МВФ або ж рефінансувати цю заборгованість у того ж МВФ (*Експерт Україна. – 2011. – № 17–8. – С. 27–8*). У принципі, заплановані на 2012 р. транші МВФ за нинішньою програмою stand-by можуть бути використані для погашення України перед Фондом наступного року. Це, звичайно, і полегшило б виконання державного бюджету, і сприяло б динамічному розвитку вітчизняної економіки у 2012 р.

Узагалі серед експертів немає єдиної думки щодо нагальності кредитів МВФ для України саме поточного року. Тим більше, що одержання цього року траншів кредиту за програмою stand-by пов'язано, насамперед, з необхідністю здійснення непопулярних серед населення заходів з реформування вітчизняної системи пенсійного забезпечення.

І хоча зазначені заходи із реформування вітчизняного пенсійного законодавства вже ухвалені Верховною Радою, а це, на думку урядовців, багатьох парламентаріїв та експертів, відкриває дорогу для подальшого отримання Україною кредитів МВФ, все одно варто коротко розглянути аргументи щодо нагальності кредитів МВФ для України саме у найближчому майбутньому. Адже, як наголошувалось вище, конкуренція серед держав-претендентів на позики МВФ навряд чи ослабне найближчим часом. А значить – Україна знову зможе опинитись у ситуації вибору, коли треба буде вирішувати на які «жертви У національній економічній політиці можна піти заради одержання кредитів МВФ.

Прибічники одержання траншів позики МВФ саме поточного року, навіть ціною впровадження непопулярних серед населення заходів реформування у сфері пенсійного забезпечення аргументують свою позицію таким чином. Заморожування програми співпраці України з МВФ створює негативне тло для інвесторів, насамперед іноземних. Тоді як надходження траншів кредитної лінії

МВФ, на думку, наприклад, голови НБУ С. Арбузова, є свідченням сприятливості інвестиційного клімату в Україні.

У цьому контексті не можна не згадати про конфіденційний лист голови НБУ С. Арбузова до Прем'єр-міністра України М. Азарова, який набув розголосу завдяки його оприлюдненню в ЗМІ. Головний банкір України в цьому документі наголошує, що «невиконання умов меморандуму з МВД призведе до ненадходження коштів лише у 2011 р. в обсязі майже 7,7 млрд дол. США від міжнародних фінансових організацій (МВФ – 6,2 млрд дол. США, Світового банку – 0,85 млрд дол. США, Єврокомісії – 0,6 млрд дол. США). Ці втрати можуть бути частково компенсовані пролонгацією кредиту від ВТБ (2 млрд дол. США). Однак кредит від ВТБ значно дорожчий.

Також з високою ймовірністю: погіршиться суверенний рейтинг України; підвищиться вартість зовнішніх запозичень; скоротяться надходження прямих іноземних інвестицій та боргових ресурсів до банків та реального сектору; збільшиться попит на готівкову валюту.

За нашими оцінками, обсяг загальних втрат фінансових ресурсів до кінця 2011 р. може становити близько 9 млрд дол. США. В умовах збереження дефіциту поточного рахунку це може призвести до істотного скорочення міжнародних резервів.

Ситуація може ще більше загостритися в разі нової хвилі глобальної економічної кризи, особливо в умовах відсутності доступу України до МФО», – зазначається в листі С. Арбузова.

Екс-очільник Міністерства фінансів України І. Уманський вважає, що в разі припинення співпраці з МВФ можливості отримання іноземних позик для України ще погіршаться. Узагалі-то, така точка зору доволі поширена не лише серед оглядачів ЗМІ, а і в експертному середовищі.

Водночас екс-заступник голови НБУ і міністра фінансів О. Савченко зауважує, що припинення співпраці з МВФ призведе до гальмування в Україні реформ – пенсійної, житлово-комунального господарства тощо. Утім, розглядаючи МВФ як каталізатор суспільних змін, він, по суті, непрямим чином доволі низько оцінює здатність української державної влади до проведення цілеспрямованих соціально-економічних реформ. До речі, О. Савченко далеко не єдиний експерт, який вважає, що українській владі потрібен сторонній контроль за проведенням реформ у країні.

Разом з цим у суспільній думці України доволі поширена й опозиція вимогам, виконання яких є умовою надання МВФ кредитів українській державі. В основному це стосується умов і параметрів проведення пенсійної реформи. Хоча необхідність реформування пенсійної системи в Україні фактично ніхто з фахівців не відкидає. По суті, йдеться про спектр заходів пенсійного реформування та порядок, черговість їх реалізації. Узагалі-то, проблема пенсійної реформи в Україні – тема для окремого аналізу. У цій роботі вона

розглядається лише в контексті умов надання МВФ Україні траншів кредиту за програмою *stang-by*.

Якщо ж оцінювати наслідки від впровадження змін у пенсійній системі в Україні, то, перш за все, варто згадати оприлюднені ще в березні 2011 р. Федерацією профспілок України (ФПУ) результати дослідження. За даними ФПУ, реалізація урядового проекту пенсійної реформи забезпечить додаткові надходження до Пенсійного фонду в обсязі близько 1,7 млрд дол., скоротивши дефіцит його бюджету, який у 2010 р. сягнув 36 млрд грн, приблизно на 5 %. У тому числі такий непопулярний серед населення захід, як підвищення пенсійного віку для жінок, дасть змогу збільшити щорічні пенсійні надходження до Пенсійного фонду України не більш як на 0,6 млрд дол.

Утім, ще наприкінці минулого року в ЗМІ була оприлюднена інформація, що збільшення пенсійного віку та інші заходи пенсійного реформування додадуть змогу скоротити дефіцит Пенсійного фонду на 4 млрд грн щорічно. Правда, і в цьому випадку, і у згадуваному вище дослідженні ФПУ не оприлюднювалась методика проведених розрахунків, що дуже ускладнює оцінку реалістичності отриманих результатів.

З іншого боку, у 2010 р. офіційний касовий розрив (дефіцит) Пенсійного фонду України становив 26,6 млрд дол. Таким чином впровадження вкрай непопулярних серед населення заходів з підвищення пенсійного віку українських жінок не дасть змоги швидко вирішити проблему дефіциту фінансових ресурсів Пенсійного фонду.

У свою чергу, як аргумент на користь термінової необхідності проведення пенсійної реформи, включаючи підвищення пенсійного віку для жінок, постійний представник МВФ в Україні М. Альєр наголошує, що витрати на виплату пенсій в Україні у 2009 р. сягнули 18 % ВВП, що за світовими мірками є надто високим показником. Правда, цей розрахунок зроблений щодо офіційно обчисленого показника українського ВВП. Однак, за різними оцінками, обсяг тіньової економіки становить половину обсягу офіційної. А це означає не лише те, що частка витрат Пенсійного фонду в реальному українському ВВП принаймні у півтора рази менша за ту, на якій наголосив представник МВФ.

Негативний вплив високого ступеня тінізації української економіки на фінанси Пенсійного фонду виявляється через заниження офіційних зарплат і виплату реальних зарплат «у конвертах», тобто поза офіційною бухгалтерською звітністю. До цього треба додати ще й тіньову зайнятість, яка взагалі не фіксується в будь-якій офіційній звітності та не дає жодних відрахувань до Пенсійного фонду взагалі. Не дарма голова Пенсійного фонду України Б. Зайчук зазначив: «Головна умова успіху пенсійної реформи – це зайнятість і високі зарплати» (*Дзеркало тижня*. – 2011. – № 2. – С. 1,7).

За великим рахунком, в основі функціонування системи тіньових зарплат і тіньової зайнятості в Україні, яка добре і доволі давно відома, лежить недовіра і найманих працівників, і самозайнятих, і роботодавців до вітчизняної державної

та місцевої влади. Тому з високим ступенем імовірності можна прогнозувати, що початок пенсійної реформи в Україні з впровадження такого непопулярного серед широких верств населення заходу, як примусове підвищення пенсійного віку для жінок, цю недовіру до держави лише посилить.

А саме через цю недовіру тіньова економіка в Україні має всі шанси отримати новий потужний імпульс для свого розвитку. Це й надалі протидіятиме успіху пенсійної реформи, стимулюватиме подальше функціонування тіньової зайнятості, виплату зарплат у «конвертах» та ухилення від сплати внесків до Пенсійного фонду.

Проведення порівняльного аналізу «за» і «проти» термінового примусового підвищення віку виходу на пенсію для жінок та інших непопулярних заходів пенсійної реформи, як обов'язкової умови одержання траншів кредиту МВФ у 2011–2012 рр. полягає в тому, що втрати української економіки від припинення співробітництва з МВФ можна розрахувати з бухгалтерською точністю, тоді як втрати, пов'язані з посиленням тонізації вітчизняної економіки такому прямому обліку не піддаються. В останньому випадку доводиться спиратись лише на експертні оцінки, а не на дані бухгалтерського балансу.

У хронологічному плані наслідки від припинення співробітництва України з МВФ мають короткотерміновий характер, можуть відчуватись уже найближчим часом. А детінізація системи оплати праці та зайнятості населення потребують часу, ефект від їх реалізації проявлятиметься у більш віддаленій перспективі.

До того ж відомча відповідальність за організацію співробітництва з МВФ більш конкретна, так би мовити – більш персоніфікована, ніж боротьба з тіньовою економікою. Вужче й коло посадових осіб, що відповідають за організацію співробітництва України з МВФ. Вужча й більш конкретна персональна відповідальність за організацію співробітництва України з МВФ створює й кращі умови для її лобювання в Україні порівняно з організацією боротьби з тіньовою зайнятістю та виплатами зарплати «у конвертах».

Утім, успішне проведення пенсійної реформи, яке неможливе без належної довіри населення до державних інститутів, для вітчизняної економіки й українського суспільства в цілому має незрівнянно більше значення, ніж отримання чи неотримання траншів кредиту МВФ у 2011 р. і, можливо, у 2012 р.

Як показує аналіз офіційної статистичної інформації та повідомлень ЗМІ, Україна, як держава, цілком може отримати валютні позики й без співпраці з МВФ. Адже «світові ринки оцінюють нині українські ризики як помірні. Треба зазначити, що кредитні дефолтні свопи України (вартість страховки від дефолту) сьогодні коштують у два з половиною рази дешевше, наприклад, від грецьких (менш як 450 базисних пунктів проти 1054). Поточна дохідність українських євробондів з погашенням у 2021 р. становить трохи більше 7 % річних, тоді як для португальських аналогів перевищує 10 %. Виходить, що

міжнародні інвестори не надто остерігаються дефолту за держзобов'язаннями України, як і розриву взаємовідносин між МВФ і офіційним Києвом, попри затримки з виділенням чергового траншу» (*Дзеркало тижня*. – 2011. – № 14. – С. 7).

Отже, альтернативною кредитами МВФ для України є лише вища вартість позичкових ресурсів на міжнародних фінансових ринках. І цю «плату» вже можна порівнювати не лише з наслідками запровадження тих чи інших варіантів проведення пенсійної реформи, а й безпосередньо з ефективністю операцій на українському ринку.

У цьому контексті доречно згадати наведену в ЗМІ експертну оцінку голови НБУ С. Арбузова, згідно з якою на руках у населення України (тобто – крім депозитів фізичних осіб у банках) перебуває вільноконвертованої валюти (ВКВ) на суму, еквівалентну 60 млрд дол. США (*Четверта влада* // <http://4vlada.net>. – 2011. – 29.04). Навіть якщо вважати цю оцінку перебільшеною, все одно практично всі експерти погоджуються з тим, що на руках у населення (але поза банківськими рахунками) накопичено ВКВ на десятки мільярдів доларів США. І підвищення довіри населення до інститутів державної влади (а нині це значною мірою залежить від умов проведення пенсійної реформи та її характеру) дало б можливість державі та комерційним структурам додатково позичити в населення суми коштів цілком співставні з величиною кредитів МВФ (*При підготовці роботи були використані такі джерела інформації: Бюлетень Національного банку України*. – 2011. – Червень (<http://www.bank.gov.ua>); *Вечерние Вести*. – 2011. – № 74; *Дзеркало тижня*. – 2011. – № 2, 3, 9, 14, 16, 18, 21, 24; *Коментарі*. – 2010. – № 41; 2011. – № 1–2, 5, 8, 14, 24; *Експерт Україна*. – 2011. – № 17–18, 19; *Економічна правда* (<http://www.epravda.com.ua>); *Корреспондент.net* (<http://korrespondent.net>); *Левый берег* (<http://Lb.ua>); *МинПром* (<http://minprom.ua>); *Минфин.com.ua* (<http://minprom.com.ua>); *Новый Мост* (<http://most-dnepr.info>); *РБК-Украина* (<http://www.rbc.ua>); *УРА-Інформ* (<http://ura-inform.com>); *Четверта Влада* (<http://4vlada.net>); *NEWSru.ua* (<http://rus.newsru.ua>); *PRESISENT.org.ua* (<http://president/org.ua>).

Ю. Половинчак, канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

Чи бути суду присяжних в Україні?

Кримінальна юстиція в Україні давно потребує реформування – про це свідчать як висновки різних міжнародних правозахисних організацій, так і особиста переконаність багатьох українців. Нині влада заявляє про початок змін і в цій царині.

Під час засідання робочої групи з питань реформування кримінального судочинства Президент України В. Янукович пообіцяв, що проект нового Кримінально-процесуального кодексу передбачатиме неупереджений і швидкий розгляд кримінальних справ. За словами В. Януковича, особливу увагу приділено гарантуванню прав і свобод людини на справедливий розгляд справи.

Радник Президента України, керівник Головного управління з питань судоустрою Адміністрації Президента України А. Портнов переконаний, що новий проект Кримінально-процесуального кодексу України відповідає європейським і світовим стандартам, а його ухвалення дасть змогу розв'язати проблеми, які нагромадилися за десятки років.

Привертає увагу той факт, що проект кодексу передбачає розгляд справи судом присяжних у тому випадку, якщо особа обвинувачується в особливо тяжких злочинах.

Ця тема набула останнім часом особливого розголосу в контексті ряду справ, фігурантами у яких виступають досить відомі політики, екс-чиновники найвищого рангу. Як відомо, опозиціонери Ю. Луценко та Ю. Тимошенко, спираючись на норми чинної Конституції України, наполягають на розгляді кримінальних справ щодо них у суді присяжних. Проте звинувачення звертає увагу, що суд присяжних, згаданий у Конституції, тим часом не передбачений у Кримінально-процесуальному кодексі, і окремих законів про нього теж не існує.

Екс-прем'єр, щодо якої, як відомо, 24 червня розпочався судовий процес, пропонувала суду оголосити перерву в засіданні доти, доки парламент не ухвалить зареєстрований у Верховній Раді законопроект «Про суди присяжних в Україні».

Як відомо, Конституція України передбачає необхідність залучення громадян до здійснення правосуддя за допомогою таких форм безпосередньої демократії, як інститут народних засідателів та інститут суду присяжних. Ще на початку червня цього року Верховна Рада відмовилася від ідеї законодавчо ввести в дію суд присяжних. За включення до порядку денного сесії згаданого вище законопроекту проголосував 101 депутат при мінімально необхідних 226. Водночас міністр юстиції О. Лавринович зазначив, що вважає проблематичним запровадження суду присяжних в Україні. «Для нашого суспільства це передчасно. Адже це суд не стільки права, скільки емоцій», – додав він.

Додамо, що 14 червня в Україні набрав чинності закон про ліквідацію інституту народних засідателів: було внесено зміни до Кримінально-процесуального кодексу, які ліквідували інститут народних засідателів у кримінальному процесі.

Щодо доцільності існування такого інституту в Україні фахівці дотримуються різних думок. Серед передумов становлення та ефективного функціонування суду присяжних вони відзначають політичну стабільність та поширення серед громадян інформації про правову природу суду присяжних; чітке законодавче визначення організаційно-правової системи суду присяжних

та процедури провадження справ з участю присяжних засідателів; урешті – створення достатньої матеріально-технічної бази для забезпечення діяльності інституту суду присяжних.

Отже, юристи, на відміну від пересічних громадян, що, за оцінками політологів, бачать більше позитиву в запровадженні суду присяжних, з певним скепсисом дивляться на впровадження цього інституту в найближчій перспективі. Вони відзначають, по-перше, низький рівень правової культури громадян, що, без сумніву, може зіграти злий жарт із самим процесом винесення рішення з того чи іншого питання. Експерти, зокрема, сумніваються в тому, як суд присяжних зможе неупереджено розглядати справу з політичним підтекстом, особливо в країні з різко протилежними політичними поглядами.

По-друге, застерігають фахівці, сам процес вибору присяжних в Україні може бути спотворений таким чином, що, фактично, може перетворитися на просту бутафорію. Не забуваймо, що загальновизнаною проблемою українських судів залишається подолання корупції на всіх рівнях судового процесу. У нашому суспільстві високий рівень недовіри до прокуратури, судових та правоохоронних органів. Наскільки народ довірятиме людям, які будуть присяжними? Можливо, це підвищить рівень довіри до суду загалом, а, можливо – ні.

Слід зважати на те, чи достатньо розроблена проблематика суду присяжних на рівні експертів, політиків, суспільства, чи всі розуміють, що це таке, переваги й недоліки системи, чи є розуміння її застосовності до наших умов.

Наскільки реформування карної юстиції виправить ситуацію в Україні, дізнаємося вже найближчим часом: Президент сподівається, що Верховна Рада прийме новий Кримінально-процесуальний кодекс ще в цьому році. Чи стане інститут присяжних в Україні дієвим інструментом судочинства, залежить значним чином від того, наскільки чітко його функції та процесуальний фундамент його роботи будуть прописані в законодавстві.

У будь-якому випадку, створення суду присяжних – це відповідальне рішення, яке змінить філософію судочинства і процес ухвалення судових рішень.

Компетентно:

В. Мусіяка, професор права, доктор юридичних наук:

«Суд присяжних – це певна форма здійснення правосуддя за участі народу. Конституція України передбачає наявність такої форми. Але згадаймо прийняття Верховною Радою закону про фактичне скасування інституту народних засідателів. Хіба це припустимо, що Конституція закріплює діяльність цього інституту, а депутати беруть і приймають антиконституційний закон?

Створення суду присяжних – прекрасна ініціатива, яку вже час

випробувати. Українська дійсність вимагає того, щоб суспільство не тільки контролювало й спостерігало за судовим процесом – у ньому мають брати участь представники народу.

Чи буде у нас у державі Закон «Про суд присяжних в Україні» залежатиме від тієї політики, яка проводитиметься. Те, що сьогодні відбувається в нашій судовій системі мене, наприклад, абсолютно не тішить. Антиконституційні положення Закону «Про судоустрій», закон про фактичне знищення інституту народних засідателів – це все не надихає і не дає підстав очікувати, що процес створення механізму функціонування суду присяжних буде швидко реалізований. Але – а раптом...»

Р. Куйбіда, заступник голови правління Центру політико-правових реформ, кандидат юридичних наук, експерт з питань судоустрою, статусу суддів та судового процесу:

«Суд присяжних мав би бути створений в Україні вже давно, оскільки Конституція країни передбачає наявність у нас такого суду. Зважаючи на судові процеси, які сьогодні відбуваються у нас в країні, це питання назріло. Судова статистика свідчить про те, що за минулий рік кількість виправдувальних вироків становить менше 0,3 %. Тобто в Україні одиниці виправданих.

Суд присяжних якраз дає можливість забезпечити змагання за виправдання людини, оскільки він націлений на винесення виправдувального вироку. На мій погляд, створення такого суду дасть можливість у перспективі змінити звинувачувальний нахил кримінального процесу. У цьому – позитив.

Звичайно, багато залежатиме від обраної моделі суду присяжних. Нещодавно Верховна Рада прийняла закон, за допомогою якого фактично націлена очистити взагалі від представників народу правосуддя в кримінальних справах. І, зрозуміло, суд присяжних не влаштовуватиме будь-яку владу, якщо суди залишатимуться керованими політичною владою, як зараз.

Існують дві моделі суду присяжних – європейсько-континентальна і англосаксонська. На території України, яка перебувала і під владою Австро-Угорщини, і під Російської імперії, свого часу існувала англосаксонська модель суду присяжних. Тобто суд присяжних вирішував питання «винен – не винен», а професійний суддя виносив на основі його думки вирок. До речі, у Росії сьогодні працює саме така модель. Вона буде найоптимальнішим варіантом і для України».

А. Федур, адвокат:

«Суд присяжних – це лише одна з форм судочинства, її не може бути по тій простій причині, що в Україні немає суду як такого. Суд – це місце цивілізованого розв'язання спору. А чи є той державний орган, який ми сьогодні називаємо системою судів в Україні, місцем цивілізованого вирішення спору? На мій погляд, це все, що завгодно, але не місце цивілізованого

розв'язання спору.

Питання не в тому, як процесуально буде розглядатися ваша справа – судом присяжних, одноособово суддею чи колегією суду, – це не повинно мати значення. Вам повинно бути гарантовано одне єдине: розгляд справи буде справедливим, рішення будуть прийматися на підставі закону. Це сьогодні ніхто в нашій країні не гарантує, і не ставить перед собою таких завдань. Я не є противником суду присяжних, я «за» нього як за форму. Очевидно, що в нашій країні було б вірно, щоб будь-якій людині, яка може бути засуджена до позбавлення волі, був гарантований розгляд справи судом присяжних.

Нам уже сьогодні розказують про те, що судом присяжних будуть розглядатися справи про особливо тяжкі злочини. Тобто якщо йдеться від 10 років і більше, то справу розглядає суд присяжних, а якщо санкція статті передбачає людині до 10 років чи до п'яти, то їй конституційне право на судовий захист будуть гарантувати тільки частково?»

Актуальна прес-конференція

С. Горова, влас. кор. СІАЗ НБУВ

Роман Зварич представив свій проект Кримінально-процесуального кодексу

Народний депутат України, екс-міністр юстиції України Р. Зварич в інформаційному агентстві УНІАН представив свій проект Кримінально-процесуального кодексу, який почала розробляти група фахівців ще за часів його керування Міністерством юстиції. Проект складається із 641 статті, що об'єднані в 10 розділів.

Р. Зварич у своєму виступі зауважив, що нинішня українська система кримінальної юстиції спрямована виключно на покарання, що є рудиментом радянських часів. За його словами, згідно зі статистичними даними, із загальної кількості кримінальних справ, що розглядаються судами, лише 0,2–0,3 % мають виправдувальний вирок, за усіма іншими виноситься обвинувальний. «Водночас за часів сталінських репресій виправдувальних вироків було 10 %, а за часів Російської імперії – 40 %», – зазначив народний депутат.

Презентуючи новий проект Кримінально-процесуального кодексу, Р. Зварич визнав, що в основну частину даного документа він запозичив «елементи американської кримінальної юстиції».

Новий проект Кримінально-процесуального кодексу передбачає наявність Due Process – належного процесу. Він зобов'язує органи досудового

розслідування та органи прокуратури строго дотримуватися процесуальних норм при проведенні будь-яких дій. Зокрема, при затриманні, обшуку особи чи житла (іншого приміщення), збиранні доказів. Порушення цих норм може бути підставою для закриття кримінального провадження.

Щодо презумпції невинуватості: невинний, поки винуватість не доведена. Тягар відповідальності довести винуватість особи лежить на стороні обвинувачення.

Винуватість особи має бути доведена поза «розумним сумнівом». Сумніви щодо доведеності винуватості тлумачаться на користь обвинуваченого. Новий проект кодексу передбачає, що кожна особа має право на швидке правосуддя. Цей принцип також поширюється на досудові розслідування. «Не можна тримати особу під вартою безстроково. У моєму законопроекті цей термін – максимум два місяці. Якщо слідчий не може підписати за цей термін обвинувальний висновок – закривай провадження», – сказав Р. Зварич.

За представленим проектом, для проведення певних процесуальних дій, наприклад, – затримання особи, уповноважена особа має мати обґрунтовані підстави. Для прикладу: свідчення потерпілого на місці скоєного злочину створюють достатні підстави правдоподібності. Присутність відомого злочинця на місці скоєння злочину не є достатньою підставою правдоподібності.

Уповноважена особа повинна могли обґрунтувати свої дії, зокрема, під час судового розгляду. Безпідставні дії представників правоохоронних органів є злочином. Р. Зварич підкреслив, що підозрювані, обвинувачувані мають такі права: по-перше, – право на захист – кожному підозрюваному (обвинуваченому) гарантується право на правовий захист вже на першому етапі кримінального провадження. Порушення цього права може бути підставою для закриття кримінального провадження. По-друге, – право відмовитися давати свідчення проти себе. По-третє, – право мовчати. По-четверте, – право знати, хто дав свідчення проти тебе. Анонімні свідчення не можуть вважатися доказом винуватості. По-п'яте, – право на перехресний допит свідків – обвинувачений (сторона захисту) має право проводити прямі перехресні допити свідків обвинувачення під час судового розгляду. По-шосте, – право на гідність – ніхто не може бути підданий жорстокому поводженню, тортурам, насильству. Будь-які відомості, отримані внаслідок таких дій, не можуть бути прийняті в суді як докази винуватості особи. Слідчий, обвинувач (прокурор), суддя мають переконатися в тому, що підозрюваний, обвинувачений розуміють зміст і сутність своїх прав. У випадку відмови від своїх прав слідчий, обвинувач, суддя мають мати обґрунтовані підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений прийняв таке рішення розсудливо, без будь-якого тиску, у психічно зрівноваженому стані та з повним усвідомленням можливих наслідків.

«Я пропоную ввести новий інститут – слідчий суддя», – поінформував Р. Зварич. Основна його функція: з боку суду він відповідає за забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого вже на першому етапі кримінального

провадження. Уповноважена особа зобов'язана доставити затриманого слідчому судді протягом 12 годин. Слідчий суддя дає дозвіл на проведення обшуку, негласних оперативних заходів та на застосування запобіжних заходів. Таким чином, з боку суду є постійний контроль над органами прокуратури і правоохоронними органами.

Новий проект Кримінально-процесуального кодексу передбачає: «Відомості, отримані всупереч процесуальним вимогам кодексу, не можуть вважатися доказами». Такі відомості не можуть бути представлені при судовому розгляді або бути використані для доведення винуватості особи будь-яким чином. Р. Зварич пропонує нову систему досудового розслідування та органів слідства. По-перше, це – національна поліція. По-друге, – національне бюро розслідування. «Більшість злочинів я пропоную перевести на цей інститут», – зазначив народний депутат. По-третє, – Служба безпеки України – її функції мають бути звужені виключно до злочинів, що пов'язані з державною безпекою. По-четверте, – військова поліція.

Щодо заходів забезпечення кримінального провадження. Підстав для взяття під варту має бути дві: перше, – існують підстави правдоподібності вважати, що особа може втекти. Друге, – особа, перебуваючи на волі, може скоїти злочин. За представленим журналістам проектом, основний критерій досудового розслідування – чітке врегулювання строків, порядку та підстав для проведення окремих слідчих дій. Проникнення до приміщення (без ухвали суду) можливе лише за умови існування прав правдоподібності про те, що: у приміщенні скоюється злочин, або є предмети скоєння злочину, що можуть бути знищені; потрібно врятувати життя людини; потрібно негайно затримати особу, яка підозрюється в скоєнні злочину.

Новий проект Кримінально-процесуального кодексу передбачає наявність суду присяжних, що складається з 18 осіб. Основна функція: дати згоду (або відмовити) державному обвинувачу на внесення обвинувального акта в особливо тяжких злочинах. Судовий розгляд має відбуватися за принципом безперервності. Колегія присяжних повинна складатися з 12 осіб. Основна функція – виносить вердикт (виправдувальний чи обвинувальний) в особливо тяжких злочинах. Вердикт приймається консенсусним рішенням.

На своєму сайті Р. Зарич зазначає, що поки що не має можливості зареєструвати новий кодекс у Верховній Раді України «через формальну регламентну перепону. Тому я вирішив представити суспільству цей проект».

(Інформація СІАЗ)

Наука – суспільству

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

Україна і Перу підписали рамочне міжправительственне угоду про співпрацю в космічній діяльності. Як повідомили в Державному космічному агентстві України (ГКАУ), документ підписано в Лімі (Перу) генеральним директором ГКАУ Ю. Алексєєвим і головою Національної космічної комісії Перу Енріке Паско.

Сторони намірені співпрацювати в області створення космічних транспортних систем і пускових послуг. Крім того, Україна і Перу збираються разом створювати супутникові системи для дослідницьких і прикладних цілей, співпрацювати в сфері зондування і спостереження за Землею і системами зв'язі (*Утро-Україна (http://www.utro.ua/ru/politika/ukraina_i_peru_budut_sotrudnichat_v_kosmicheskoy_sfere1307109279). – 2011. – 03.06*).

* * *

Україна і Росія домовилися про спільне дослідження німецьких архівів часів Другої світової війни. Об цьому заявив міністр освіти і науки, молодіжної політики і спорту Д. Табачник.

За словами міністра, українські пошукові організації отримують безкоштовний доступ до цих архівів. Він висловив впевненість в тому, що економічні суперечності не повинні виключати розвитку гуманітарних, культурних, навчальних і наукових зв'язей між країнами (*Лівий берег (http://lb.ua/news/2011/06/12/101048_Tabachnik_pokopaetsya_v_nemetskih_a.html). – 2011. – 12.06*).

* * *

Відбувся фінал міжнародного конкурсу наукових робіт старшокласників Intel International Science and Engineering Fair (ISEF) 2011 в Лос-Анджелесі. Понад 1500 школярів, які перемогли в 443 відбірних конкурсах у 65 країнах світу, представили свої ідеї, результати досліджень і сучасні розробки.

Серед фіналістів було восьмеро українських школярів з інноваційними проектами, які дали їм змогу потрапити на цей форум. Двоє з них отримали премії за четверте місце у своїх категоріях.

Автор з Міжводненської школи (Чорноморський район АР Крим) Е. Умеров запропонував свою конструкцію альтернативного джерела, що черпає енергію хвиль на поверхні водойм. Конструкція міцно тримається на поверхні водойми у вертикальному положенні і може виробляти енергію при хвилях будь-якої інтенсивності. Запропонована хвильова енергетична установка дозволяє перетворювати енергію хвиль водойм на електричну енергію з

меншим впливом на довкілля. Маючи невисоку собівартість і високу надійність, вона проста у використанні.

Ще один фіналіст ISEF від конкурсу «Intel-Техно Україна» О. Древаль з Києва представив проект «Пристрій для управління освітлювальними приладами з допомогою радіосигналів», за який посів IV місце в категорії «Прикладні науки». Автор пропонує спростити проводову систему в кожному будинку і замінити звичайні вмикачі на радіоактуатори. У процесі дослідження можливостей енергозабезпечення електронного вимикача школяр вирішив використовувати енергію, яка виникає від натискання на кнопку вимикача (п'єзоелектричний перетворювач). Для живлення можна використовувати також сонячну батарею, що дає змогу накопичувати енергію при роботі люстри, а потім знову її віддавати, або п'єзокристал, який перетворить вібрацію повітря (звук) на електричну енергію. Водночас він свідомо відмовився використовувати будь-які стандартні батареї та акумулятори, що містять шкідливі й небезпечні речовини. За розрахунками автора, така схема живлення може працювати до 25 років.

Обидва проекти з упровадженням дозволять домогтися великого енергозберігаючого ефекту (*Боганов Г. Є технології – немає умов для їх упровадження // Дзеркало тижня (<http://dt.ua/articles/82573>). – 2011. – 10 – 17.06).*

Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності

Будь-яка успішна наукова й освітня діяльність ведеться в тісній співпраці з колегами всередині країни і за кордоном, вона включає спілкування (як особисте, так і через публікації), а також участь в освітній діяльності для підготовки наступних поколінь дослідників, викладачів і висококласних фахівців. Одним з найважливіших результатів такої діяльності є якісні наукові публікації, вільно доступні колегам для обміну новою інформацією та її критичного осмислення. Саме генерація, доступність та ефективний взаємообмін науковою та освітньою інформацією всередині країни і з зовнішнім світом є ключовими для того, аби стверджувати, що країна має сучасну науку і освіту, потенціал для їх розвитку.

SCImago Research Group оприлюднила наприкінці 2010 року звіт SIR World Report 2010. Звіт, складений на основі бази даних Scopus, містить кількісні дані для 2833 закладів у всьому світі стосовно публікацій та їх цитувань у період 2004–2008 р. Крім того, зазначена група бере участь у розвитку декількох засобів інформаційного аналізу для оцінки впливовості наукових журналів і країн SCImago Journal & Country Rank.

Якщо брати абсолютні результати підсумків наукової діяльності на основі SCImago Country Rank за критерієм кількості публікацій у відомих наукових

журналах у період 2004–2008 р. з метою уможливити порівняння з оприлюдненим звітом SIR World Report 2010 р., то для України вони загалом непогані. Втім, картина істотно змінюється, якщо запровадити відносний критерій і проаналізувати кількість наукових публікацій за аналізований період з розрахунку на один мільйон населення країни. Дані взяті за країнами, з якими Україна має спільний кордон; колишніми республіками СРСР, іншими країнами, що може бути цікавим для подальших висновків і порівнянь.

Цей критерій свідчить не лише про рівень науки та освіти певної країни, а й опосередковано про їхній вплив на рівень розвитку суспільства. Україна відстає від більшості своїх сусідів, посівши сьоме місце серед країн – колишніх республік СРСР і має на порядок слабшу віддачу порівняно з провідними країнами світу.

Зокрема наукова віддача України і Росії демонструє ознаки стійкої стагнації – на відміну від динамічного розвитку, притаманного Німеччині, Угорщині, Польщі і особливо Єгипту.

Поза сумнівом, Національна академія наук України робить найбільший внесок у «наукову віддачу», а от інші галузеві академії, наявні в Україні, практично відсутні в науковому просторі. (Тож у платників податків закономірно мало б виникнути питання: чи потрібно за рахунок бюджету утримувати, наприклад, Академію правових наук? І чи не ефективніше було б перевести фінансування галузевих академій на грантову основу? І чи взагалі існують у світі академії правових наук?). Серед інших організацій, причетних до створення іміджу України в науковому світі, представлено лише сім університетів, решта не мають практичної наукової цінності.

Слід особливо зауважити, що подібно до НАН України Польська академія наук (ПАН) робить найбільший внесок у наукову скарбницю країни. Найбільший, але на відміну від України не вирішальний, бо значна кількість досліджень Польщі ведеться у відносно невеликих установах, сприяючи рівномірнішому поширенню знань у суспільстві. Згідно з річним звітом ПАН за 2009 рік, у 2008 році вона мала у своєму складі сім наукових підрозділів (соціальні науки; біологічні науки; математичні, фізичні та хімічні науки; технічні науки; аграрні, лісові та ветеринарні науки; медичні науки; науки про Землю та гірничі науки). Як бачимо, до складу ПАН входять підрозділи, які в Україні мають статус академій, при цьому ефективність діяльності ПАН істотно перевищує відповідне значення для НАНУ. Так, дані показують, що обидві установи мають близькі наукові віддачі, але при цьому кількість високоякісних публікацій науковців ПАН майже вдвічі вища. При цьому, згідно з річним звітом ПАН у 2008 році, тут працювало понад вісім тисяч науковців з бюджетом усієї організації 957,3 млн. злотих. Відповідно в НАНУ кількість наукових працівників становила 19818 та бюджет – 2509,9 млн. грн. (обмінний курс на той час був близько 2 грн./злотий). Ці дані однозначно свідчать, що насправді річ не в розмірі фінансування української науки та освіти, а в ефективному

використанні отриманих коштів. За свідченнями експертів – успішних українських науковців, за існуючої системи розподілу коштів навіть кількаразове збільшення фінансування не приведе до істотного поліпшення ситуації в цілому (*Хаврус В. Погляд. Україна на мапі наукового світу// Дзеркало тижня (<http://dt.ua/articles/81344/>). – 2011 . – 20.05-27.05).*

Діяльність науково-дослідних установ

Дослідники Інституту хімії поверхні ім. О.Чуйка (ІХП) НАН України створюють унікальні речовини і препарати для сучасної медицини та охорони довкілля.

За рішенням ЮНЕСКО 2011 рік оголошено Міжнародним роком хімії. Під знаком хімії цього року пройшов і Всеукраїнський фестиваль науки, діапазон заходів якого був надзвичайно широкий – від демонстрації «наукових іграшок» школярам до публічних лекцій авторитетних французьких учених і захопливих кінофільмів про досягнення сучасної хімії.

Інститут хімії поверхні ім. О.Чуйка (ІХП) НАН України нинішній відзначив своє 25-річчя. Ця наукова установа порівняно молода в структурі Національної академії наук, однак своїм проривним розробкам вона здобула широке визнання не тільки в Україні, а й за кордоном.

М. Картел, директор Інституту хімії поверхні ім. О.Чуйка НАН України, член-кореспондент НАНУ:

Наш інститут зароджувався в надрах Інституту фізичної хімії ім. Л. Писаржевського АН УРСР саме для дослідження властивостей поверхні високодисперсних тіл, які складаються з частинок із високою питомою поверхнею. Згодом стало зрозуміло, що весь комплекс експериментальних методик синтезу високодисперсних твердих тіл і методів дослідження їхніх властивостей, розроблених українськими вченими, майже збігається з тими, що використовуються в нанохімії.

Засновник інституту академік О. Чуйко інтуїтивно відчув генетичний зв'язок між хімією поверхні та нанотехнологіями. Адже хімія поверхні – це галузь досліджень, що перебуває на стику фізичної хімії та хімічної фізики і займається вивченням хімічного і фазового складу поверхні твердих тіл і реакцій, що відбуваються на поверхні з участю або без участі її атомів у хімічному перетворенні.

Нанотехнології спрямовані на створення систем низької розмірності (нуль-, одно- і двомірних), а також систем, що складаються з частинок, розмір яких перебуває у згаданому вище нанодіапазоні. Через малі розміри наносистеми мають дуже високий розмір питомої поверхні і тому проявляють високу хімічну активність, зумовлену властивостями саме атомів, розташованих на поверхні. Висока реакційна здатність наночастинок часто грає з ними злий

жарт, який полягає в тому, що вони не можуть існувати в індивідуальному стані. Тому їх доводиться стабілізувати, використовуючи саме ті підходи хімічної модифікації поверхні високодисперсних твердих тіл, які було розроблено й які розробляються нині в інституті. Отримання нових матеріалів або використання їхніх властивостей, заснованих на ефектах розмірного квантування (залежність цих властивостей від розмірів наночастинок), часто неможливе без застосування спрямованих і достатньо тонких хімічних синтезів. Як приклад таких хімічних підходів можна навести золь-гель методи, молекулярну променеву епітаксію, молекулярне нашаровування, осадження з парової фази (так звані CVD-технології) тощо. Наведені міркування прояснюють взаємозв'язок хімії поверхні та нанотехнології.

Сфера наукових інтересів зосереджена на вуглецевих матеріалах, які, як здається, вивчено вздовж і впоперек. Однак після синтезу фулеренів, вуглецевих нанотрубок і графенів учені звернули увагу на те, що в таких системах усі атоми можна вважати не просто поверхневими, а, якщо можна так сказати, вдвічі поверхневими. Адже у твердому тілі атоми на поверхні не мають тільки одного сусіда з боку приповерхневої ділянки, а у фулеренах, графенах і нанотрубках всі атоми позбавлені своїх сусідів з двох боків, що надає їм цілком унікальних властивостей. Ці властивості знаходять своє вираження в багатьох галузях хімії, матеріалознавства, мікроелектроніки, системах зберігання і передачі інформації, а також при впливі на біологічні об'єкти на клітинному рівні.

Прикладні розробки інституту нині застосовуються у виробничій практиці, це: захисно-стимулюючі суміші для насіння рослин; сполуки для кріоконсервування репродуктивних клітин; реагенти для вогнегасних пінних сполук, бурових розчинів, наповнювачів фарб, целюлозно-паперових виробів тощо; некоагуляційне мастило силар, широко застосовуване в машинобудуванні, авіаційній, суднобудівній і хімічній промисловості; гідрофобні сорбенти з високою сорбційною ємністю (до 50 г на 1 г сорбента) для збирання на суходолі й у воді розливів нафти і нафтопродуктів; мобільні та стаціонарні радіопрозори покриття для радіолокаційних станцій; матеріали, що поглинають електромагнітні випромінювання в різних діапазонах частот, звуко- і теплоізоляційні матеріали. І цей перелік можна продовжити.

За підсумками 2010 року в рейтингу наукових установ НАН України наш інститут посідає досить високе місце – 11-те (з індексом Хірша – 37 і середнім індексом цитування опублікованих статей – понад 6) з 50 наукових установ, представлених у списку. Цей рейтинг періодично визначається і з'являється на сайті Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України (*Картель М. Пріоритети. Два поверхні / Розмову вела Л. Суржик // Дзеркало тижня. Україна (<http://dt.ua/articles/81752>). – 2011. – 27.05-3.06*).

Альтернативні джерела енергії

Учасники чергового засідання президії НАН заслухали та обговорили наукову доповідь члена-кореспондента НАН України Ю. Солоніна «Металогідриди та інші функціональні матеріали в процесах енергетичного і технологічного використання водню».

В обговоренні взяли участь акад. НАН України Б. Патон, заступник директора Фізико-механічного інституту ім. Г. Карпенка НАН України акад. НАН України З. Назарчук, завідувач відділу Інституту загальної та неорганічної хімії ім. В. Вернадського НАН України акад. НАН України А. Білоус, академік-секретар Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства НАН України акад. НАН України І. Походня.

У доповіді зазначалося, що водень залишається найбільш зручною формою акумулювання енергії, отримуваної з використанням поновних джерел, таких як сонце, вітер тощо.

Доповідь й обговорення засвідчили, що в Інституті проблем матеріалознавства ім. І. Францевича, Фізико-механічному інституті ім. Г. Карпенка, Інституті загальної та неорганічної хімії ім. В. Вернадського та інших установах академії виконано ґрунтовні фундаментальні дослідження щодо нових металогідридних сплавів та інших активних до водню матеріалів, нових методів отримання водню. Ці роботи визнані у світі, що підтверджують численні публікації в рейтингових закордонних журналах, міжнародні гранти УНТЦ, ІНТАС.

Проте важко визнати задовільним стан справ щодо впровадження отриманих результатів через не досить активну позицію в цьому питанні академічних інститутів. Зокрема, Інститут проблем матеріалознавства ім. І. Францевича НАН України має підготувати відповідні пропозиції до державних органів – у першу чергу до Державного агентства України з питань науки, інновацій та інформатизації. Більшу відповідальність за впровадження цієї роботи повинно нести керівництво програмою.

Було висловлено сподівання, що нова нещодавно прийнята цільова програма НАН України «Водень в альтернативній енергетиці й новітніх технологіях» сприятиме поліпшенню ситуації.

Інституту проблем матеріалознавства ім. І. Францевича НАН України також необхідно відновити роботи щодо створення вітчизняного виробництва нікель-металогідридних акумуляторів, довести до завершення розробки лінійного металогідридного сигналізатора перегріву для літаків системи АН, інтенсифікувати створення зразків воднево-кисневих паливних комірок.

Дуже важливо залучати молодь до цього важливого напрямку. Не менш важливим питанням є підготовка кадрів вищої кваліфікації.

Загалом інститутам академії необхідно вжити дієвих заходів щодо поліпшення стану справ у цій важливій для розвитку науки й техніки галузі

(Президія НАН України розглянула // Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2011. – 25.05).

Енергоощадні технології

Група фізиків из Таврического національного университета им. В. Вернадского запатентовала выключатель для подъезда и работает над тем, чтобы заряжать мобильные телефоны солнечной энергией.

Д. Полетаев, ассистент кафедры радиопизики и электроники ТНУ, утверждает, на первый взгляд, выключатель ничем не отличается от тех, что продают на рынках и в магазинах. Однако нехитрый прибор уже содержит в себе небольшой модуль, позволяющий экономить электроэнергию. Именно этот модуль в нынешнем году был запатентован группой из трех студентов и двух преподавателей ТНУ.

По-научному эта деталь называется «устройство таймерного отключения». Ее придумали специально для подъездов и других нежилых помещений. Это устройство позволяет сделать так, чтобы свет в подъезде горел только тогда, когда он кому-нибудь нужен. Человек заходит в подъезд, лампочка реагирует на звук его шагов или открываемой двери и включается. Через 10 минут, если в подъезде пусто и нет никакого шума, она сама выключится.

Заслуга украинских физиков заключается в том, что им удалось создать прибор с максимально низкой себестоимостью. Изготовление одного такого устройства обходится в 10 грн. Китайский же аналог стоит в пять раз больше.

Модуль таймерного отключения – не единственное изобретение физиков из ТНУ. Здесь с радостью берутся за любую идею, касающуюся энергосбережения. Например, сейчас коллектив авторов работает над тем, чтобы заряжать мобильные телефоны с помощью солнца. Совсем скоро ученые обещают запатентовать предельно дешевое зарядное устройство для мобильного, которое будет преобразовывать солнечную энергию в электрическую.

Недавно на кафедре разработали и изготовили специальный фонарь для ботанического сада ТНУ. Верхняя его часть – солнечная батарея, нижняя – светодиодные лампы. Весь день фонарь аккумулирует энергию, а вечером, как только чуть-чуть стемнеет, начинают работать светодиоды (*Береговая Т. Наши ученые придумали освещение дешевле чем у китайцев // Сегодня (http://www.segodnya.ua/news/14258870.html). – 2011. – 15.06).*

Освіта та кадрове забезпечення в Україні

Г. Пивняк, ректор Днепропетровского национального горного университета:

В этом году действительно существуют сложности с подбором абитуриентов и формированием групп будущих студентов. Чтобы привлечь талантливых абитуриентов, представители университета посещают школы в разных регионах Украины, встречаются с выпускниками техникумов и колледжей, проводят олимпиады, тестирование.

На инженерные специальности количество бюджетных мест не уменьшится, так как они востребованы. Глубокое изучение математики, физики, овладение иностранными языками – это европейская и мировая тенденция. Создание новых инновационных структур, развивающих экономику, требует освоения высокотехнологичных специальностей. Интерес к инженерным специальностям возрастает.

В университете 30 направлений подготовки и 47 специальностей. Обучают студентов по соответствующим технологическим направлениям в области инженерных специальностей, информационных технологий, геологии, машиностроения, экологии. Заинтересованность абитуриентов в них постоянно возрастает. Удалось сохранить интерес к специальностям горного профиля. Это объясняется тем, что технологически горнодобывающая отрасль взаимосвязана с металлургией и энергетикой. Такие кадры необходимы сегодня национальному бизнесу в различных регионах Украины и прежде всего – Донбассу. Поэтому все, кто выбирает специальности горного профиля, будут востребованы национальной экономикой.

Все факультеты интересны. Но по рейтингу факультетов на первом месте – горный. Здесь на некоторые специальности конкурс достигает 20 человек на место. Объясняется это повышенным интересом к разработке перспективных месторождений полезных ископаемых как в Украине, так и в мире. За горным – факультет информационных технологий, ведь специалисты этой области незаменимы во всех отраслях промышленности и народного хозяйства. Его выпускники без проблем трудоустраиваются. На третьей позиции – юридический факультет, где студенты изучают юридические аспекты проблем недропользования. За ним – электротехнический, спрос на специалистов которого в мире и в Украине растет, экономический и факультет строительства.

Уровень международных контактов, прежде всего – в области обмена преподавателями и студентами достаточно высокий. Это обмен опытом, стажировки, практика студентов. Важное направление – совместные научно-технологические проекты с зарубежными университетами и компаниями России, Польши, Норвегии, Финляндии, Германии, США, Канады, что позволяет получать новые знания, совершенствоваться и повышать уровень студентов и преподавателей

(DneprNews.info)

(<http://www.dneprnews.info/dnepropetrovsk/4946-rektor-veduschego-vuza-ukrainskoy-ekonomike-nuzhny-gornye-inzhenery.html>). – 2011. – 23.05).

Охорона здоров'я

Дослідники Інституту хімії поверхні ім. О. Чуйка (ІХП) НАН України створюють унікальні речовини і препарати для сучасної медицини та охорони довкілля.

М. Картел, директор Інституту хімії поверхні ім. О. Чуйка НАН України, член-кореспондент НАНУ:

У медичній практиці при застосуванні хімічних речовин зазвичай використовують два взаємовиключні принципи лікування – введення в організм лікарських препаратів (медикаментозні методи) і виведення з організму чужорідних речовин і токсичних речовин, що потрапили в організм ззовні або утворилися безпосередньо в організмі (еферентні методи). Використання еферентної терапії тривалий час обмежувалося двома чинниками: широким застосуванням та ефективністю медикаментозних методів і обмеженого арсеналу відомих медичних сорбентів. Зростання потреби клінік у сорбентах, зумовлена збільшенням кількості шкідливих чинників зовнішнього середовища, підштовхнула до розробки і впровадження в медичну практику, поряд із добре відомими або недавно створеними поліпшеними вуглецевими та полімерними сорбентами, препаратів еферентної терапії на основі кремнію. Один із таких сорбентів, що отримав назву «силікс», розроблено в Інституті хімії поверхні під керівництвом академіка О.Чуйка. Завдяки великій питомій поверхні (200–400 м²/г) та особливостям будови він має високу поглинальну здатність стосовно водорозчинних метаболітів, білків, екзо-, ендотоксинів і патогенних мікроорганізмів. Ще одна особливість силіксу – висока швидкість перебігу сорбційних процесів.

Проте згодом стало зрозуміло, що ефективність силіксу як медичного препарату можна в багато разів підвищити, створюючи на його основі комплекси лікарських засобів перорального застосування, що мають пролонговану дію. Було створено також комплексні препарати для аплікаційного застосування, при розробці яких використано принцип синергетичної дії інгредієнтів, при цьому ефективність дії кожного з них збільшується за наявності іншого компонента. Нині ці розробки успішно застосовуються в клінічній практиці.

Ентеросорбент силікс – медичний препарат сорбційної дії для профілактики та лікування шлунково-кишкових інфекцій, включаючи холеру, сальмонельоз, дизентерію; комбіновані лікувальні засоби (фітосилікс та інші, які посилюють терапевтичний ефект, пролонгують вплив ліків, їх біодоступність) (*Картель М. Пріоритети. Дива поверхні / Розмову вела*

Л. Суржик // Дзеркало тижня. Україна (<http://dt.ua/articles/81752>). – 2011. – 27.05-3.06).

Наукові видання

У Дніпропетровську презентували Червону книгу області, до якої занесено 451 вид трав'янистих рослин місцевої флори, що вважаються тут рідкісними та зникаючими або зниклими назавжди.

За словами Б. Баранівського канд. біол. наук, В. Тарасова, канд. біол. наук, які брали участь у підготовці Червоної книги, у степових краях України останніми роками стрімко зникають рослини.

Вчені наголошують: видання має потрапити на столи голів сільських і селищних рад, керівників і спеціалістів землевпорядних організацій, правоохоронців, а обласна рада повинна розробити і затвердити документ, який дієво захищатиме рослини, занесені до Червоної книги (*Нечипоренко М. Червона чи чорна? // Сільські вісті (<http://www.silskivisti.kiev.ua/18652/index.php?n=9415>). – 2011. – 3.06).*

Наука і влада

У своєму цьогорічному Посланні до Верховної Ради Президент України багато уваги приділив науці як ключовому ресурсу модернізаційної стратегії держави. Не випадково одним із напрямів Програми економічних реформ став «Розвиток науково-технічної та інноваційної сфери». Національний план дій на 2011 рік створює реальні умови для динамічного старту. Тобто Україна поступово відновлює рух у руслі глобальних економічних трендів, які сьогодні щільно пов'язані з науковим розвитком.

Помітний внесок українських учених і їх розробок у створення Великого адронного колайдера (ВАК), який по праву вважається експериментом століття. Розроблені українцями сциндляційні матеріали, здатні витримувати надвисокі радіаційні навантаження, виявилися оптимальним рішенням для розробки детекторних установок ВАК. Вітчизняні фізики сьогодні беруть безпосередню участь в обробці експериментальних даних завдяки системі ГРІД, декільком кластерам, які вже створені в Україні. І є реальні результати. Зокрема, вперше досліджено процеси народження К-мезонів і Z-бозонів при енергії зіткнення протонів, відповідно, 900 гігаелектрон-вольт і 7 тераелектрон-вольт.

Не менш вагомими результатами української науки і в інших сферах. Протягом останнього року вітчизняні вчені розв'язали низку фундаментальних задач, які найближчим часом дадуть змогу вирішити такі глобальні проблеми, як прогнозування і запобігання розвиткові небезпечних ситуацій техногенного,

екологічного та соціального походження, боротьба з масштабними стихійними лихами (циклонами, торнадо тощо), створення знеболювальних препаратів нового покоління (*Семиноженко В. За три кроки до мети // Дзеркало тижня (<http://dt.ua/articles/81332/>). – 2011 . – 20.05-27.05*).

* * *

А. Ключев, перший віце-прем'єр-міністр України, міністр економічного розвитку й торгівлі України:

У лютому цього року затверджено урядову Програму розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності <...>. Мета Програми – реконструювати та модернізувати економіку України, вивести її на новий технологічний рівень.

Програма передбачає два етапи. На етапі виходу з інвестиційної кризи (2011–2012 рр.) планується поліпшити умови для інвесторів, активно підтримувати галузі, які працюють на внутрішній і зовнішній попит, накопичувати інвестиційні ресурси. Ідеться про аграрний, військово-промисловий і гірничо-металургійний комплекси, машинобудування та легку промисловість.

Варто зазначити, що в цій програмі уряд уперше об'єднав усі можливі ресурси в одну матрицю. Уперше ми робимо ставку не тільки та не стільки на державні кошти, скільки на приватний капітал, для якого створюємо додаткові стимули. Таким чином, будуть створені так звані точки зростання, які стануть базою для розвитку супутніх галузей і регіонального розвитку.

Уряд уже збирає інформацію про інвестиційні плани компаній на 2013–2015 рр., щоб забезпечити безперервність і збалансованість інвестиційних процесів на основі державно-приватного партнерства.

На другому етапі (2013–2015 рр.) ми концентруватимемо ресурси в тих секторах, які визначають обличчя економіки майбутнього. Як правило, вони потребують значно більших інвестицій. Це аерокосмічна галузь, інформаційно-комунікаційні технології, біотехнології, нанотехнології та нові матеріали, фармацевтика і медична техніка.

Ставка на інтелект та інновації.

Ці поняття справді мають стати основою сучасної української економіки. На них у результаті має доводитися лівова частка в кожному виробничому циклі, у кожному продукті з маркуванням “made in Ukraine”.

Реформи у сфері науки та інновацій уряд планує здійснювати в два етапи. Основне завдання першого етапу – створення інституціональних й економічних передумов для активізації інноваційних процесів. Зокрема, хочу виокремити плани з відновлення наукової матеріально-технічної бази університетів, з розвитку та оптимізації мережі інноваційних структур у регіонах України, бізнес-інкубаторів, наукових і технопарків, інноваційних кластерів, зі створення малих інноваційних підприємств, а також інститутів розвитку.

Державі необхідно підтримувати розвиток прикладної науки на базі нових підходів у національній фундаментальній науці. Інтелект нації – наш найголовніший капітал. І ми зобов'язані працювати над його розвитком. Необхідно широко залучати молоде покоління до наукової та громадської діяльності, зароджувати в молодих людей здорові амбіції, потяг до значущих досягнень і великих відкриттів. Зокрема, уже 200 тис. старшокласників у всіх областях залучені до роботи Малої академії наук – унікальної науково-освітньої мережі, відтвореної за часів першого прем'єрства В. Януковича. Президент України поставив завдання створити представництва цього чудового інтелектуального центру в кожному районі країни.

На другому етапі реформування у сфері науки та інновацій (2013–2015 рр.) має бути забезпечене ефективне впровадження вже створених продуктів. Передбачено чітку систему фінансової підтримки інноваційної діяльності, механізмів здешевлення кредитів і заохочення комерційних банків до активного кредитування інноваційних проектів. До конкурсів для одержання державної підтримки допускатимуться тільки самоокупні проекти. Це практично гарантує їх успішну реалізацію» *(Клюєв А. Формула української модернізації: взятися і зробити // Дзеркало тижня. Україна (http://www.dt.ua). – 2011 . – 27.05–3.06).*

* * *

В. Семиноженко: Головне, що необхідно зробити сьогодні, – це актуалізувати потужний потенціал розвитку, який сконцентрований у науці, створити економічну систему, запрограмовану на постійне впровадження інновацій та споживання новітніх технологій. Для цього потрібні три кроки.

Крок 1. Рациональне використання фінансових ресурсів.

Як відомо, для того, щоб наука могла просто відтворювати потенціал, зберігати наявну кількість наукових шкіл та напрямів досліджень, необхідне її фінансування у розмірі не менше 1% ВВП. Для забезпечення економічного сенсу науки, тобто її здатності забезпечувати зростання економіки за рахунок впровадження нових технологій та інновацій, фінансувати науку потрібно як мінімум у обсязі 1,7% ВВП. До речі, саме такий поріг бюджетного фінансування встановлений Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Але, на жаль, цього критерію Україні не вдалося досягти жодного разу. Середній рівень сукупного фінансування наукової сфери коливався на рівні 1,1 %, а протягом останніх п'яти років становить менше одного відсотка – 0,96% у 2006 році, 0,85 % – у 2009, 0,87 % – у 2010. Бюджетне ж фінансування становить 0,3–04 % ВВП.

Є ще один парадокс. Витрачаючи кошти на утримання НДІ, держава майже не користується таким потужним важелем науково-технічної політики, як державне замовлення на високотехнологічні винаходи. За цим показником

Україна посідає одне з найнижчих місць у глобальному рейтингу конкурентоспроможності ВЕФ – 112-те.

Тому сьогодні вкрай необхідно змінити базові принципи, покладені в основу фінансування наукової сфери ще за часів планової економіки, і сформувати цілком сучасні підходи. Передусім необхідно перейти переважно від фінансування процесу до фінансування результату і від фінансування установ до фінансування наукових колективів. Але не треба впадати в крайнощі. Базове фінансування наукових установ, яке дає можливість для стартового пошуку наукових проектів, є необхідним.

Формування конкурентоспроможного сектору наукових розробок потребує кардинального збільшення частки програмно-цільового фінансування тих напрямів науково-технічного розвитку, які орієнтовані на виробництво інноваційної продукції 6-го технологічного укладу.

Колосальне значення, з погляду ефективності фінансування НДДКР, має наведення порядку у сфері державних закупівель. Наукову діяльність не можна розглядати в одному ряду з іншими видами економічної діяльності. Тут є своя досить серйозна специфіка, яка пов'язана з унікальним характером товарів, робіт та послуг у науковій сфері. У жодній країні ЄС немає такої тендерної системи в науці, як в Україні. Ця система вийшла за межі розумного.

Тому необхідно внести зміни до Закону України «Про здійснення державних закупівель» стосовно наукової сфери, і зробити це до початку наступного бюджетного року.

Крок 2. Створення цілісної інноваційної інфраструктури.

Розвиток фундаментальної науки потребує серйозних фінансових вливань із боку держави, і це – абсолютно необхідна стаття видатків, адже таким чином справді формується фундамент усієї наукової сфери.

Але сьогодні для України набагато важливішою є проблема зацікавленості економіки у виході вже наявних наукових розробок на ринок, у реальний сектор економіки. Без інфраструктурної ланки, яка б забезпечувала такий вихід, фінансування науки ніколи не перетвориться на перспективні інвестиції й залишиться чистими витратами. В інноваційній системі України фактично немає посівного й венчурного фінансування, підтримки стартапів і захисту прав інтелектуальної власності – тобто ключових елементів комерціалізації наукових розробок.

У багатьох державах світу активно працюють венчурні та посівні фонди, які беруть на себе високі ризики зі створення нових інноваційних та наукоємних проектів. Але прибутки від реалізації однієї успішної технології або розробки значно перевищують сукупний розмір усіх невдалих інвестицій. І це не враховуючи економічного ефекту від впровадження інновацій, який дає реальне зростання ВВП на якісно новій структурній основі.

Досвід таких держав, як Фінляндія, Великобританія, Франція, Ізраїль, може бути застосований і в Україні.

Держінформнауки ініціює створення Українського венчурного фонду, Фонду підтримки малого інноваційного бізнесу, розробку нового законодавства в інноваційній діяльності, яке стимулюватиме інноваційні реформи.

Крок 3. Нова фінансова політика та створення стимулів.

Виняткове значення у науково-технічній політиці має застосування методів так званої непрямой підтримки наукової, дослідницької й інноваційної діяльності, таких як податкові та амортизаційні пільги, відстрочене оподаткування, пільгове кредитування тощо. Зазначений вид стимулювання зберігає самостійність суб'єктів економічної діяльності, знижує рівень їхньої залежності від перебігу бюджетного процесу та упередженості чиновників, котрі приймають рішення. Більше того: застосування системи стимулів наукової та інноваційної діяльності створює умови для різкого підвищення активності й ефективності діяльності вчених та інноваторів, адже обсяги таких непрямих методів підтримки прямо залежать від результативності їхньої наукової й інноваційної діяльності.

Світовою практикою нагромаджено багатий досвід застосування різноманітних непрямих методів. Наприклад, у Великобританії є можливість списати на собівартість витрати на НДДКР на будь-яку суму, діє інвестиційний податковий кредит у розмірі 50—100% від вартості впроваджуваної техніки; для інноваційних компаній, які стартують, податок на прибуток знижений з 20 до 1 %. Для малих та середніх підприємств у разі перевищення попереднього максимального рівня витрат на НДДКР або на 20 % знижується оподатковуваний прибуток, або податкові виплати зменшуються на 6 % від величини витрат на дослідження та розробки.

До Податкового кодексу України закладено низку механізмів непрямой підтримки інноваційної діяльності в окремих галузях економіки (машинобудуванні, енергетиці, літакобудуванні та інших). Водночас уряд розглядає можливість внесення змін до Податкового кодексу з метою розширення сфери застосування пільгових режимів і стимулювання інновацій. Тому сьогодні стоїть завдання ув'язати роз'єднані механізми підтримки в єдину узгоджену систему стимулювання інноваційного розвитку всієї економіки. На успішному прикладі технопарків переконливо доведено, що у зв'язку з впровадженням податкових пільг державний бюджет отримує прибуток, удвічі-вчетверо більший за обсяг наданих пільг.

Системні реформи, розпочаті президентом України, мають обов'язково охопити сферу управління та фінансування науки. Якщо цього не станеться, після економічних та соціальних реформ існує ризик перейти на технологічно застарілу економіку (*Семиноженко В. За три кроки до мети // Дзеркало тижня (<http://dt.ua/articles/81332/>). – 2011 . – 20.05-27.05*).

Проблеми інформатизації

В. Горовий, д-р іст. наук

Правові проблеми інформаційного суверенітету

Розглядаючи дане питання, маємо зауважити, що сучасні уявлення про зміст інформаційного суверенітету певною мірою гальмуються традиційними поняттями про суверенітет як такий. Якщо, наприклад, розглядати лише сучасну українську групу словників, то суверенітет у них (нім. *souveranitat*, франц. *souverainete* – верховна влада, похідні від лат. *super* – над) найчастіше розглядається як «верховенство влади всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави» [1]; «незалежність держави від інших держав у зовнішній і внутрішній політиці» [2]; «політична незалежність і самостійність держави у внутрішній та зовнішньополітичній діяльності, що не допускає втручання інших держав» [3] та ін.

У кожному з цих визначень, як бачимо, ідеться про забезпечення впливу влади на певній території, обмеженій, як правило, кордонами незалежних держав. Щоправда, останнє з цитованих формулювань передбачає також й інші значення відображення характерних особливостей соціальної структури суспільства, що розвивається. У ньому суверенітет розглядається також і як «приналежність влади народові, нації (народний суверенітет, національний суверенітет), здійснення державної влади через народних представників або безпосередньо шляхом референдуму», а також «здійснення етнічною спільністю, етнічною меншістю, етнічною групою своїх прав та свобод відповідно до Конституції та законів держави...» [4].

Наведені типові визначення суверенітету в словникових виданнях мають характерну особливість, пов'язану з окресленням меж суверенітету, як правило, кордонами держав, певними географічними параметрами. Однак якщо повернутися до розгляду суверенітету інформаційного, то варто зазначити, що сучасні технології поширення інформації, потужні інформаційні обміни в межах уже сформованого глобального інформаційного простору сьогодні значною мірою нівелюють територіально-географічні особливості суверенітету як такого.

Варто зауважити також, що про будь-який суверенітет доцільно говорити лише в контексті наявних можливостей його контролю й захисту. У даному випадку йдеться не так про правові, моральні аспекти його регулювання, освячення традицією, забезпечення науковим обґрунтуванням, як про наявність реальних засобів впливу на ситуацію, технічних, технологічних, аж до використання наявних силових можливостей, що можуть забезпечити підтримання впливу всіх інших соціальних інструментів зміцнення й розвитку інформаційного суверенітету. Без ефективного впливу на процеси забезпечення

суверенності розмови на дану тему є безплідними, демагогічними.

Спроби територіального захисту в системі сучасних інформаційних впливів, використання наявних можливостей для забезпечення суверенності інформаційного простору в певних географічних межах у принципі в сучасних умовах малоперспективні. Виявлення закономірностей сучасного суспільного розвитку, пов'язаного з процесом інформатизації, зростаючою ефективністю процесу виробництва й використання інформаційних ресурсів, посиленням інтенсивності циркуляції інформації в системі сучасних інформаційних комунікацій, що, у цілому, є характерними рисами становлення глобального інформаційного суспільства, – це беззаперечна демонстрація незворотного загальноцивілізаційного процесу.

Однак при цьому сучасні особливості глобального розвитку, у тому числі й в інформаційній сфері, ніяким чином не зумовлюють обов'язкового обмеження суверенних прав народів, держав, усіх соціальних складових суспільства на самобутній розвиток, у тому числі й у сфері інформаційній. Точніше буде підкреслити, що насамперед у сфері інформаційній, що є основою для всіх інших форм суспільної діяльності.

При цьому, як зауважує С. Краснер, один з найбільш авторитетних авторів у питаннях державного суверенітету на Заході, «глобалізація не підриває фундаментальні основи суверенітету держав. Глобалізація – це виклик ефективності державного контролю, але це не є демонстрацією того, що нові виклики суттєво відрізняються від старих» [5].

Тобто С. Краснер говорить не про загрозу фундаментальним основам суверенітету з боку глобалізації, він акцентує увагу на ефективності діяльності з забезпечення суверенітету на рівні, якого вимагають запити сьогодення. В інформаційній сфері практика сьогодення вже зумовлює потребу ґрунтовного осмислення проблеми інформаційного суверенітету для проєкції відповідних результатів у методах конкретної діяльності як в інтересах націй, держав, усіх соціальних структур суспільства (основою існування й розвитку яких є суверенні інформаційні бази, ресурс яких міститься в бібліотечних, архівних та інших спеціальних установах, інформаційних центрах сучасності), так і відповідно до загальноцивілізаційних тенденцій розвитку в інформаційній сфері.

В Україні питання становлення інформаційного суверенітету актуалізувалися в період формування правової бази нової суверенної держави. Розроблення даної проблеми ґрунтується насамперед на системі положень Конституції України, зокрема пов'язаних з реалізацією положень ст. 17, в якій ідеться про захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливіших функцій держави, справи всього українського народу [6].

Поняття інформаційного суверенітету вперше було введено в Законі України «Про інформацію», де окреслюється матеріальна база та форми

гарантування його забезпечення [7]. На сьогодні забезпечення інформаційного суверенітету вже регламентується тією чи іншою мірою цілим рядом законодавчих актів.

Однак слід зауважити, що чинні на сьогодні законодавчі акти швидше декларують відповідні наміри, окреслюють ті чи інші межі, вказують на напрями вирішення проблеми, проте позбавлені того рівня нормативної конкретики, що дійсно міг би забезпечити діяльність правової основи функціонування інформаційного суверенітету в Україні. Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» під інформаційним суверенітетом держави розуміється лише «здатність держави контролювати й регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави» [8], тобто регламентуються лише зовнішні інформаційні впливи.

У Законі України «Про інформацію» фіксуються важливі положення про те, що основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси; про створення національної системи; регламентується відповідна міжнародна діяльність [9]. При цьому, однак, згідно з Законом інформаційний суверенітет в Україні поширюється лише на ту частину з продуктованих у наш час ресурсів, що формуються за рахунок коштів державного бюджету.

Отже, якщо говорити про рівень охоплення сучасними нормативними актами в Україні проблеми інформаційного суверенітету, можна зробити правомірний висновок про суттєві прогалини в даному напрямі правотворення. Це, зокрема, демонструють і наведені приклади. Вони свідчать також і про те, що сучасний законотворчий процес потребує розширення наукових досліджень у сфері сучасного інформаційного суверенітету, напрацювання міцної теоретичної бази у сфері даної проблематики спеціалістів суміжних галузей сучасної інформаційної науки.

Треба зазначити, що в даному напрямі наукової роботи протягом останніх років здобуто певні результати. Так, у сучасних наукових дослідженнях поглиблено розгляд, здійснено уточнення і, таким чином, розмежовано такі системоутворювальні для інформаційної теорії поняття, як «інформаційний суверенітет», «інформаційний простір», «інформаційна безпека» і, відповідно, принципи внутрішнього й міжнародного співробітництва та ін. Дані напрацювання зі сфери теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово входять і у сферу методики організації сучасної інформаційної діяльності, у тому числі бібліотечної, і у сферу законотворчості, у практику формування системи інформаційного права, важливість і актуальність якої на етапі входження українського суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Останнім часом процес удосконалення уявлень про зміст інформаційного суверенітету досить швидко розвивається від тісно пов'язаного із суверенітетом територіальним, державним до просторового, що характеризується відмінними

від топографічних параметрами, від схематичних окреслень по лінії «держава – громадянин» до більш багатогранних, що повніше охоплюють характерні особливості цього явища.

Серед останніх напрацювань своєю багатоаспектністю сьогодні (що водночас розкриває перспективи для подальших досліджень) звертає на себе увагу визначення, запропоноване В. О. Олійником, О. В. Сосніним, Л. Є. Шиманським. У ньому інформаційний суверенітет Української держави розглядається як «виключне право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави» [10].

Попри його розлогість, це формулювання має істотні переваги перед багатьма іншими, відомими на сьогодні.

По-перше, воно відходить від прив'язки до територіально-географічних уявлень, засноване на якісно нових, просторових уявленнях про суверенітет, не пов'язаних з намаганням втиснути функціонування сучасних інформаційних технологій у рамки офіційних державних кордонів, що вносить плутанину в змістовні характеристики описуваних явищ.

По-друге, це формулювання чітко розмежує його із суміжними, насамперед поняттям інформаційного простору як простору, «у якому циркулюють інформаційні потоки, типологічні властивості якого задаються інформаційною структурою», розуміючи при цьому інформаційний потік, як інформацію, що «переміщується у просторі і часі» [11].

По-третє, воно передбачає «додержання балансу особи, суспільства і держави, визначення внутрішніх і геополітичних національних інтересів в інформаційній справі» [12]. З огляду на необхідність розвитку досліджень у цьому напрямі наведена думка має істотну перспективу, оскільки дає можливість для поглиблення уявлень у сфері забезпечення інформаційного суверенітету держави та суверенітету сучасного суспільства з урахуванням усієї складності його сучасної структури.

Варто зауважити, що процес суспільної структуризації порушує нові проблеми, пов'язані з дослідженням теми інформаційного суверенітету. Адже з диференціацією основного поняття потрібен відповідний підхід до аналізу інформаційної структури базових інформаційних ресурсів, відповідної системи соціальних інформаційних баз, на основі яких існують і розвиваються всі соціальні складові суспільства як єдиного цілого. У зв'язку з цим визначення інформаційного суверенітету має відбивати в собі особливості соціального

розвитку, відповідної соціальної затребуваності щодо даної дефініції.

Якщо уявити сьогодні інформаційний суверенітет у більш концентрованому, порівняно з наведеним вище, вигляді, не використовуючи у визначенні як опорний елемент посилання на суверенітет державний, зміст даного поняття можна окреслити межами контролю необхідних для існування й розвитку соціальних структур інформаційних ресурсів, які зумовлені специфікою призначення цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільно значущих цілей, відповідною самобутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією.

Таке формулювання охоплює всі рівні суверенності над інформаційними ресурсами та можливостями їх використання на рівні державному, національному, на рівні соціальних структур сучасного суспільства, надає можливість формування конструктивної ієрархії цих рівнів.

Крім інформаційних ресурсів, пов'язаних з організацією безпеки, і розвитку суверенів цих ресурсів, це визначення є перспективним для вдосконалення правової бази, пов'язаної з гарантуванням інтелектуальної власності, прав на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації.

Це визначення відображає також сучасний підхід до уявлень про межі й можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на базі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії виявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій.

І нарешті, це визначення пов'язує сучасний інформаційний суверенітет з відповідною інформаційною традицією, збереженням самобутності суверенів інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору.

Варто також зазначити, що збереження й зміцнення інформаційного суверенітету в умовах розвитку глобальних процесів, у тому числі впливів глобального інформаційного простору, пов'язане з поповненням, збереженням і підвищенням ефективності використання системи соціальних інформаційних баз українського суспільства, що в сукупності становлять інформаційну основу його існування та розвитку. І цей процес також має базуватися на вітчизняній правовій базі, відповідним чином узгоджений з міжнародною, що регламентує інформаційні відносини в сучасний період активної глобалізації.

Список використаної літератури

1. Політологічний енциклопедичний словник / уряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 643.
2. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К.: Довіра,

2000. – С. 865. – (Б-ка держслужбовця. Держ. мова і діловодство).

3. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко. М. В. Захарченко [та ін.]; за заг. ред. В. І. Воловина. – К.: Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 614.

4. Там само.

5. Цит. за: States and Sovereignty in the Global Economy, Edited by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C Topik. – London, 1999. – P. 34.

6. Конституція України: офіц. видання Верховної Ради України. – К.: ІАВ. – С. 5.

7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

8. Про Національну програму інформатизації: Закон України / Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 182.

9. Про інформацію: Закон України, № 1268-IV // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48.

10. Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm. – С. 2.

11. Там само. – С. 3.

12. Там само.